

Рівненський державний гуманітарний університет
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти

КУРС ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ
«СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ
ПОТРЕБАМИ»

Укладач: Яковишина Тетяна

Рівне-2025

УДК 376-053.5:316.61 (075.8)

Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами: курс лекцій / Укладач Т. Яковишина. Рівне: РДГУ. 132 с.

Рекомендовано вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 1 від 30 січня 2025)

Рецензенти:

Мельничук Л., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Міжнародний економіко-гуманітарний університет

Суржук Т., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти, Рівненський державний гуманітарний університет

Курс лекцій з дисципліни «Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами» розроблено відповідно до програми навчального курсу з позицій особистісно зорієнтованого та інклюзивного підходу. Адресовано викладачам інклюзивної педагогіки, здобувачам, вчителям та асистентам вчителів початкових класів, різним категоріям педагогічних працівників.

©Яковишина Т., 2025

© РДГУ, 2025

ЗМІСТ

Передмова	5
Лекція 1. Зміст і завдання курсу. Сутність процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами	11
Лекція 2. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в межах інклюзивної початкової школи	34
Лекція 3. Характеристика основних теорій, моделей, етапів, фаз соціалізації	49
Лекція 4. Мега- та макрофактори як чинники соціалізації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами	75
Лекція 5. Сім'я та її вплив на соціалізацію дитини з особливими освітніми потребами	96
Глосарій	121
Список використаних джерел	128

Передмова

Курс «Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами» є важливим етапом у підготовці педагогів, психологів та інших фахівців, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами. Соціалізація є процесом, через який дитина освоює соціальні норми, цінності та взаємодії, що дозволяють їй інтегруватися в соціум і функціонувати в суспільстві. Саме в молодшому шкільному віці дитина перебуває на важливому етапі розвитку, коли активно формується її особистість, ставлення до інших людей і соціальних ролей.

Цей курс спрямований на вивчення основних аспектів соціалізації, які відбуваються в умовах шкільного середовища. Особлива увага приділяється вивченню впливу сім'ї, однолітків, вчителів та інших соціальних факторів на розвиток соціальних навичок і формування адаптаційної поведінки у дітей. Також ми розглянемо психологічні особливості молодшого шкільного віку та методи, які можуть допомогти вчителям і батькам підтримати дітей з ООП у цьому важливому процесі.

Метою викладання навчальної дисципліни «Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами» є формування: низки компетентностей, необхідних у майбутній професійній діяльності; знань про особливості

соціалізації дитини з особливими освітніми потребами на різних вікових етапах; вплив мегафакторів, макрофакторів, мезофакторів, мікрофакторів на дитину з особливими освітніми потребами у процесі соціалізації; підготувати майбутніх асистентів учителя до супроводу дитини з особливими освітніми потребами в процесі її соціалізації.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами» є:

- 1) сформувати знання про концептуальні моделі, етапи, фактори, структуру, механізми, принципи соціалізації;
- 2) виробити вміння визначати проблеми, що потребують соціально-педагогічного розв'язання, характерні для дітей з особливими освітніми потребами в конкретних соціальних умовах.

Здобувачі повинні:

- 1) знати мету, завдання, зміст, технології та методи, організаційні форми й засоби навчання і викладання дітям з особливими освітніми потребами, сутність процесів виховання, навчання, розвитку, соціалізації і корекції учнів початкової школи;
- 2) створювати рівноправний і справедливий клімат, що сприяє комфортному навчанню всіх учнів, незалежно від психофізіологічних порушень, соціально-культурно-економічного контексту;
- 3) комунікувати з учнями з особливими освітніми потребами, орієнтуючись на стилі мовленнєвого

спілкування у процесі вирішення професійно-педагогічних задач;

4) прогнозувати, проєктувати та коригувати педагогічну комунікацію з іншими суб'єктами освітнього процесу початкової школи на засадах етики професійного спілкування, застосовуючи правила мовленнєвого етикету;

5) використовувати засоби вербальної та невербальної комунікації задля підвищення рівня професійної культури майбутнього асистента вчителя;

6) приймати рішення у складних і непередбачуваних умовах, що потребує застосування нових підходів та прогнозування у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами;

7) відповідати за розвиток професійного знання і практик, уміння оцінювати стратегічний розвиток команди супроводу дітей з особливими освітніми потребами;

усвідомлювати необхідність подальшого навчання, яке є автономним та самостійним.

Інтегральна компетентність: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі початкової освіти з розумінням відповідальності за свої дії; інклюзивної освіти, що передбачає застосування основних теорій і методів інклюзивного навчання, враховуючи різні освітні потреби дітей молодшого шкільного віку і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК)

ЗК-2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК-7. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо.

ЗК-8. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

Спеціальні (фахові) компетентності

СК-4. Здатність управляти власними емоційними станами, налагоджувати конструктивну та партнерську взаємодію з учасниками освітнього процесу, формувати мотивацію здобувачів початкової освіти до навчання, організовувати їхню пізнавальну діяльність та соціальну інтеграцію.

СК-8. Здатність до збору, інтерпретації та застосування даних у сфері початкової освіти із використанням методів наукової діяльності до формування суджень, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти.

СК-13. Усвідомлення сучасних концепцій і теорій функціонування, обмеження життєдіяльності,

розвитку, навчання, виховання і соціалізації осіб з особливими освітніми потребами та їх реалізація у професійній діяльності.

Очікувані результати навчання

ПРН 1. Організовувати монологічну, діалогічну та полілогічну форми спілкування з молодшими школярами, іншими учасниками освітнього процесу, представниками громади, поважаючи права людини та суспільні цінності; формувати судження, що враховують соціальні, наукові та етичні аспекти.

ПРН 8. Організовувати конструктивну та партнерську взаємодію з учасниками освітнього процесу початкової школи, використовувати практики самозбереження психічного здоров'я, усвідомленого емоційного реагування.

ПРН 18. Забезпечувати адаптацію та соціалізацію учня з особливими освітніми потребами. Використовувати ґрунтовні знання щодо адаптації, модифікації змісту навчального матеріалу, освітнього процесу та методики інклюзивного навчання, моделювати освітній процес в умовах інклюзії. Застосовувати вітчизняний та міжнародний досвід інклюзивної освіти у ЗЗСО.

Програма навчальної дисципліни
«Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з
особливими освітніми потребами»

Змістовий модуль 1.

Теоретичні засади соціалізації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами

Тема 1. Зміст і завдання курсу. Сутність процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами.

Тема 2. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в межах інклюзивної початкової школи.

Тема 3. Характеристика основних теорій, моделей, етапів, фаз соціалізації.

Змістовий модуль 2.

Вплив факторів на соціалізацію дітей
молодшого шкільного віку з особливими освітніми
потребами

Тема 4. Мега- та макрофактори як чинники соціалізації дітей молодшого шкільного віку з ООП.

Тема 5. Сім'я та її вплив на соціалізацію дитини з особливими освітніми потребами.

Ми сподіваємося, що курс допоможе вам краще розуміти дітей з особливими освітніми потребами, ефективно взаємодіяти з ними та створювати сприятливе середовище для їхнього гармонійного розвитку в соціумі.

Лекція 1

Зміст і завдання курсу. Сутність процесу соціалізації дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами

ПЛАН

1. Мета та завдання навчальної дисципліни «Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з ООП».
2. Генеза понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».
3. Характеристика структури особистості.
4. Дитина з особливими освітніми потребами.
5. Сутність і мета процесу соціалізації.

Ключові слова та поняття: людина; індивід; індивідуальність; особистість; структура.

Питання для самоаналізу та самоперевірки

Чим відрізняється людина від особистості?

Що входить в структуру особистості?

Хто така «дитина з особливими освітніми потребами»?

Література:

1. Вікторова Л., Тверезовська Н., Михайліченко М., Ржевський Г. Основи соціалізації особистості [текст]: навч. посібник для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка». Київ: «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 475 с.
2. Зозуляк-Случик Р. Основи соціалізації особистості: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 218 с.

3. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-методич. посібн. Київ: ІЗМН, 1998. С. 3-31, 73-108.
4. Москаленко В. Соціальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. С. 184-210.
5. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: підруч.: [у 2 кн.]. Київ: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 114-138, 160-172.
6. Пахомова О. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2003. № 3. С. 4-9.
7. Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу: [навч. посібн.]. Чернівці: Рута. 2007. С. 44-53.
8. Яковичина Т. Особливості соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. *Світ наукових досліджень*. Випуск 28: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 21-22 березня 2024 р.) / за ред.: О. Патряк та ін. ГО "Наукова спільнота", WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФОП Шпак В.Б. 2024. 191 с. С. 58-61.

1. Мета та завдання навчальної дисципліни «Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами». Метою навчальної дисципліни «Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами» є формування у майбутніх педагогів системного знання про сутність, механізми, види, фактори соціалізації дитини з особливими освітніми потребами, вікову детермінацію соціалізаційних процесів, теоретичні підходи та концепції соціалізації.

Основні завдання вивчення дисципліни «Соціалізація дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами»:

- вироблення системи знань про сутність, механізми, види, фактори соціалізації особистості, вікові особливості становлення людини, її самоствердження та самореалізації в соціумі, вітчизняні й закордонні концепції соціалізації;
- набуття умінь і навичок зі створення умов для успішної соціалізації особистості з ООП;
- сприяти успішному розгортанню життєвого потенціалу здобувачів;
- розвивати творчі нахили, культивувати професійно важливі особистісні якості майбутніх педагогів.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувачі повинні **знати**:

- сутність теорії соціалізації особистості, основні категорії та поняття;
- вітчизняні й закордонні концепції соціалізації;
- соціально-педагогічні та соціально-психологічні механізми соціалізації дитини з особливими освітніми потребами;
- класифікацію факторів соціалізації особистості (мікро-, мезо-, макро-, мегафактори);
- специфіку впливу різних факторів соціалізації на становлення особистості;
- види соціалізації дитини з особливими освітніми потребами;

- вікову детермінацію соціалізаційних процесів;
- чинники віктимізації особистості;
- складові успішної соціалізації особистості;

вміти:

- аналізувати соціально-педагогічні ситуації на мікро-, мезо-, макро-, мегарівнях;
- розпізнавати проблеми, спричинені ускладненнями процесу соціалізації;
- розв'язувати соціально-педагогічні ситуації та задачі, використовуючи положення теорії соціалізації;
- запобігати віктимізації особистості;
- створювати умови для успішної соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.

2. Генеза понять «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість» Поставивши запитання: що таке людина? – ми хочемо запитати: чим людина може стати, тобто чи може людина стати господарем власної долі, чи може вона «зробити» себе саму, створити своє власне життя? Антонію Грамші

Говорячи про особистість, найчастіше мають на увазі окрему конкретну людину. Але крім поняття особистості існує ціла низка близьких понять: людина, індивід, індивідуальність, особистість.

У повсякденній мові ці поняття часто вживаються в одному і тому ж значенні, але в науці позначають різні речі. З одного боку – *людина* (лат. homo) – жива, наділена

інтелектом істота, суб'єкт суспільно-історичної діяльності і культури. Говорячи про людину, можемо розглядати її як вищий щабель еволюції на Землі, і як складну систему, що з'єднує природне й соціальне, фізичне й духовне, спадкоємне й життєво придбане. З іншого – людина – родове поняття що вказує на приналежність до людського роду, вищого рівня розвитку живої природи на нашій планеті.

Як жива істота людина підкорюється основним біологічним і фізіологічним законам, як *соціальна* – законам розвитку суспільства. Відмінними рисами людини, які визначають її унікальність у Всесвіті, виступають: свідомість, здатність мислити і здатність до здійснення вільного вибору, приймати відповідальність за власні дії; наявність моральних суджень. Описуючи людину, відмічають її *біологічну* непристосованість, відсутність спеціалізації її органів для якого-небудь конкретного простого тваринного існування, здатність створювати знаряддя праці і користуватися ними та вогнем, дар мови, пластичність поведінки. Невідомо жодної іншої істоти, яка має вищі емоції, традиції, здатність мислити, стверджувати, заперечувати, рахувати, планувати, фантазувати, знає про свою смертність, кохає в справжньому сенсі цього слова, має почуття гумору, здійснює свої задуми, відтворює наявне і створює щось нове.

Людина вивчає і змінює як навколишній світ, так і самого себе, розбудовує культуру і створює власну історію. Сутність людини, її походження і призначення, місце у

природі є основними питаннями філософії, релігії, науки і мистецтва. Зрозуміло, що в кожній людині формуються свої, особливі ціннісні орієнтації, мотиви поведінки, соціальні установки, інтереси та ін. Але лише виявляючи серед них типові, характерні для більшості груп людей, можна виявити дії певних тенденцій, наявність закономірностей, що у свою чергу дозволить зробити ті або інші умовиводи й видати рекомендації як теоретичного так і практичного характеру.

Розрізняють чотири підходи до розгляду терміну людина:

- людина розумна як біологічний вид;
- людина як щось, що виходить за рамки живого світу і в значній мірі протистоїть йому;
- людина як людство в цілому;
- людина як індивід, особистість.

Отже, *людина* – це, насамперед, біологічна істота, яка наділена на відміну від інших тварин свідомістю й мовою, здатністю працювати, оцінювати навколишній світ і активно його перетворювати. З іншого боку, людина – істота *соціальна*. Це найсуттєвіша ознака людини, оскільки суспільне життя і відносини, колективна трудова діяльність змінили і підкорили собі її природну індивідуальність. Кожна конкретна людина – це унікальний, неповторний індивід. Разом з тим він – універсальний, тому що завжди є істотним індивідом. Адже кожна людина залежить від

соціальних умов, середовища, у якому живе, людей, з якими спілкується й взаємодіє.

Словом «індивід» позначається людина як одиничний представник чогось цілого (біологічного роду чи соціальної групи), тобто людина з усіма її характерними ознаками. Індивід завжди є членом певної соціальної спільності (усвідомлює він це чи ні), що не скасовує його індивідуальності.

Індивід є особистістю остільки, оскільки у відносинах з іншими, йому подібними, у рамках конкретних соціальних спільнот він виконує певні функції, реалізує у своїй діяльності соціально значущі властивості й якості. Тому поняття особистості й по своїй природі, і по суті, і по характеру уявляється, насамперед, соціологічним, на відміну від понять «людина» і «індивід», що мають соціально-філософський зміст. Отже, поняття «індивід» характеризує окрему людину.

Багатозначний термін «індивідуальність», навпаки, означає щось *особливе, специфічне, що відрізняє цю людину від усіх інших, включаючи як природні, так і соціальні, як тілесні (соматичні), так і психічні, як успадковані, так і набуті, вироблені в процесі онтогенезу властивості, тобто це її неповторні індивідуальні особливості*. Задоволення людини наслідками своєї праці, становищем у суспільстві, взаємовідносинами з іншими людьми значною мірою пов'язане з можливістю розвитку і реалізації індивідуальних рис характеру. Таким чином, індивідуальність виявляється у

здібностях людини, основних потребах, інтересах, рисах характеру і почутті власної гідності у світобаченні, у рівні розвитку інтелектуальних, творчих процесів в індивідуальному стилі діяльності, типів темпераменту.

Поняття «особистість» слугує для характеристики соціального в людині. Особистість можна визначити як *стійкий комплекс якостей, властивостей, які здобувають під впливом відповідної культури суспільства, конкретних соціальних груп, до яких належить людина або у життєдіяльність яких вона включена*. Формування цих якостей і властивостей багато в чому опосередковано біологічними особливостями індивіда.

Однак вирішальна роль у процесі становлення особистості належить *соціальному впливу*, величезній кількості соціокультурних факторів, що вводять людину в соціальний світ. Кожна людина є особистістю, оскільки через систему своїх соціальних якостей вона виражає риси даного суспільства, соціальних груп та інших соціальних форм.

Однак рівень розвитку особистості може бути різним. Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок про характеристики особистості, де головним буде виступати соціально типове, що характеризує її включеність у суспільство, соціальні групи, організації, інститути. З цієї точки зору особистість досліджується за її участю в економічному житті, тобто увага звернена на трудову

діяльність людини (інтерес до праці, його змісту, характеру, результату, установка на працю тощо).

Включеність особистості в духовне життя розглядається крізь призму культури (хоча в інших випадках остання виступає як «мірило» особистості). Все це, становить умови буття особистості в суспільстві. Таким чином, особистість – системна соціальна характеристика індивіда, що формує предметну діяльність та спілкування і зумовлює причетність до суспільних відносин. Інакше кажучи – це ознака свідомого індивіда, який займає певну позицію у суспільстві, виконує певні соціальні ролі.

Отже, поняття особистості теж багатозначне. З одного боку, воно означає конкретного індивіда (особу) як суб'єкта діяльності, в єдності його індивідуальних властивостей (одиничне) і соціальних ролей (загальне).

З іншого – особистість розуміється як соціальна властивість індивіда, як сукупність інтегрованих у ньому соціально значущих рис, що утворилися в процесі прямої і непрямої взаємодії даної особи з іншими людьми і роблять її, в свою чергу, суб'єктом праці, пізнання і спілкування.

Таким чином, кожна особистість є унікальною, неповторною і саме у цьому виявляється її самоцінність, право на суспільне визнання, шанування гідності. Порівнявши поняття «особистість» та «індивід», зазначимо, що *особистість є результатом розвитку індивіда, найбільш повним втіленням його людських властивостей.*

Багатство індивіда як особистості зумовлене сукупністю його зв'язків з іншими членами суспільства, активною життєвою позицією. Особистість у суспільстві перебуває під постійним впливом: економічних, політичних, культурних, національних інших факторів, виступаючи водночас як об'єкт і як суб'єкт суспільних відносин.

Особистість перебуває також під впливом культурних відносин. Переважаючи в суспільстві культурні норми та цінності через систему установ освіти і засоби масової інформації впливають на формування психіки особистості, її світогляду, соціальних установок. При цьому особистість у своїй практичній діяльності може або спиратися тільки на систему сталих норм та цінностей або послідовно провадити в життя нові прогресивні ідеї. На психіку особистості впливає і психологія тієї соціальної групи, до якої вона належить: сім'я, навчальний або виробничий колектив тощо. Позитивний або негативний досвід, взаємовідносини з іншими членами соціальної групи формують відповідну систему внутрішніх установок особистості: щодо суспільства, праці, людей, власних якостей. Водночас, особистість, як свідомий індивід, вибирає при цьому той чи інший спосіб життя.

Таким чином, ці поняття мають чітку ієрархію: людина – це загальний термін, який охоплює усіх представників виду; індивід – це конкретна особа; індивідуальність – це сукупність унікальних рис цієї особи;

особистість – це результат розвитку індивідуальності, яка формує соціальну та моральну сутність людини.

3. Характеристика структури особистості. Структурний аналіз особистості являє собою одним із головних завдань соціальної педагогіки. Структура складних явищ, а до них безумовно відноситься й особистість, являє собою сукупність, ієрархію, і певну взаємодію різних елементів. Будь-яка структура має певну стійкість, але разом з тим, вона піддається різним змінам – прогресивним і регресивним – аж до розпаду, який характеризується поняттями:

Особистість – людина як носій певних, неповторних якостей.

Індивід – один із представників людського роду, окрема людина.

Людина – узагальнюючий образ людського роду в цілому деструкції. Деструктивні явища у структурі особистості приводять до різного роду відхилень, що отримали назву девіантної поведінки.

Соціальна структура особистості включає сукупність об'єктивних і суб'єктивних соціальних властивостей індивіда, які формуються і функціонують у процесі його діяльності, під впливом тих соціальних груп, спільнот, об'єднань, до яких індивід належить. Звідси важливою характеристикою соціальної структури особистості є її діяльність, що розуміється як самодіяльність, і як взаємодія з іншими людьми, і фіксується поняттям «суб'єкт

діяльності». Аналіз структури особистості без аналізу форм її діяльності неможливий.

На основі цього, в соціальній структурі особистості можна виділити такі *елементи*:

- спосіб реалізації у діяльності соціальних якостей, які проявляються у способі життя і таких видах діяльності: як трудова, суспільно-політична, культурно-пізнавальна, сімейно-побутова. При цьому працю необхідно розглядати як центральну, значущу ланку структури особистості, яка визначає всі її елементи;

- об'єктивні соціальні потреби особистості. Особистість – органічна частина суспільства, тому в основі її структури лежать суспільні потреби. Іншими словами, структура особистості детермінується тими об'єктивними закономірностями, які визначають розвиток людини як суспільної істоти.

Особистість може усвідомлювати або не усвідомлювати ці потреби, але від цього вони не перестають існувати і визначати її поведінку;

- здібності до творчої діяльності, знання, навички. Саме творчі здібності і відрізняють сформовану особистість від індивіда, який знаходиться на стадії формування як особистості (деякі залишаються на цій стадії все своє життя). Причому творчі здібності можуть проявлятися не обов'язково в таких сферах діяльності, які по своїй природі потребують творчих особистостей (науки, мистецтва), але і

в таких, які, на перший погляд, творчими не назвеш (робота у сфері трудової діяльності та ін.).

Отже, творчість – основна відмінна риса людини як особистості;

– рівень засвоєння культурними цінностями суспільства, тобто, духовний світ особистості;

– моральні норми і принципи, якими керується особистість;

– переконання – найбільш глибокі принципи, які визначають основну лінію поведінки людини. Переконання пов'язані з усвідомленням особистістю своїх об'єктивних (існуючих незалежно від свідомості) потреб, створюючих, так би мовити, ядро структури особистості. Всі ці структурні елементи в тій чи іншій мірі притаманні кожній особистості, яка по-своєму приймає участь у житті суспільства, володіє знаннями, чимось керується.

Структура особистості багатогранна. До її найхарактерніших компонентів відносяться: – скерованість – вибіркове ставлення людини до дійсності; – можливості – сукупність здібностей, яка забезпечує успіх діяльності; характер; – самоуправління. Особистості притаманна цілісність, оскільки вона є сукупністю соціальних властивостей.

До основних елементів структури особистості відносяться: соціальні статуси і ролі, спрямованість, соціальна активність (потреби, цінності тощо).

Джерелом активності людини виступають потреби – внутрішній психологічний стан людини, відчуття нестачі

чогось. Цей стан регулює активність, стимулює діяльність, спрямовану на здобуття того, чого не вистачає. Задовольняючи власні потреби, людина створює нові умови, які обумовлюють виникнення нових потреб. Отже, потреби є засобом розгортання діяльності людини.

Структура особистості:

- 1) потреби в їжі, воді, одязі, повітрі, теплі, сексі тощо;
- 2) потреби у захисті від фізичної і психологічної небезпеки;
- 3) потреби відчувати причетність до подій (соціальні);
- 4) потреби поваги з боку оточення (начальників, підлеглих), визнання, самоповаги;
- 5) потреби у реалізації своїх можливостей (самовираження).

Потреби формуються під впливом умов життєдіяльності людини, залежать від реальних можливостей людини і суспільства. Вроджені потреби є підконтрольними, підпорядкованими соціальним. Людина, задовольняючи свої потреби, не тільки зважає на свої можливості, але й вирішує питання щодо «дозволеності» бажаного з огляду на моральні вимоги. Потреби більш високого рівня стають актуальними для людини у міру задоволення ним, хоча б частково, потреб нижчого рівня.

Потреби людини бувають неусвідомленими (потяги) та усвідомленими. У процесі усвідомлення потреб у людини формується інтерес до діяльності, який трансформується у мотив з врахуванням ціннісних орієнтацій особистості. Фіксація потреб у формі ціннісних орієнтацій, усвідомлення реальних можливостей їх реалізації, а також визначення

конкретних способів та засобів їх досягнення – усе це необхідні складові процесу адекватного відображення потреб у свідомості людини, формування мотивів до діяльності.

Інтерес – конкретна форма усвідомленої потреби, реальна причина діяльності особистості, спрямованої на задоволення цієї потреби.

Цінності особистості – відносно стійке та соціально обумовлене ставлення особистості до об'єктів духовного та матеріального світу, уявлення людини про найбільш значущі, важливі цілі життя та діяльності, а також засоби їх досягнення. потреба у самовираженні потреба у повазі, визнанні потреба у приналежності, любові потреба в безпеці фізіологічні потреби.

Ціннісні орієнтації – соціальні цінності, які спрямовують діяльність та соціальну поведінку в особистості і поділяються нею. Основою для визначення мети діяльності людини є ціннісні орієнтації – орієнтації особистості стосовно соціальних цінностей. Саме вони, закріплені життєвим досвідом, спрямовують діяльність, регулюють поведінку особистості. Ціннісні орієнтації є продуктом соціалізації індивіда. Сформована система ціннісних орієнтацій особистості забезпечує її становлення як активного суб'єкту соціальної діяльності.

Соціальна активність розпочинається з формування у людини стану готовності до діяльності, що виникає внаслідок відображення дійсності, певних її об'єктів у

свідомості відповідно до потреб та інтересів особистості, її ціннісних орієнтацій. Цей стан людини, що передує конкретним виявам її активності, називається спрямованістю особистості.

Риси спрямованості особистості. Як суб'єкт соціальних відносин особистість характеризується соціальною активністю, здатністю впливати на оточення, змінюючи його і себе. Причому активна діяльність особистості лише тоді є продуктивною, коли вона узгоджується з культурними надбаннями суспільства. У структурі соціальних властивостей людини можна виділити загально соціальні риси, що характеризують її як продукт суспільного розвитку, а також такі властивості, які відображають входження людини до складу певних соціальних спільностей – етнічних, професійних, статевих, вікових тощо. Індивіди, які включені у процеси соціальної взаємодії, наділені безліччю різноманітних властивостей, виявити та дослідити які практично неможливо.

Отже, коли мова йде про особистість як члена суспільства, якоїсь спільноти, мають на увазі не властивості окремих людей, а соціальні типи особистостей. Особистість характеризують такі ознаки: розумність – визначає рівень інтелектуального росту; відповідальність; свобода (прийняття самостійних рішень); особиста гідність; індивідуальність, несхожість на інших.

Особистість має дуалістичну природу, де перетинаються біологічне та соціальне, індивідуальне та

групове, вроджене та набуте. З одного боку, особистість є результатом розвитку неповторної індивідуальності людини; з іншого – це соціальна якість індивіда, його суспільне обличчя, що сформоване в результаті соціалізації, тобто засвоєння соціальних цінностей.

4. Дитина з особливими освітніми потребами. Поняття «діти з особливими освітніми потребами» широко охоплює всіх учнів, чиї освітні проблеми виходять за межі загальноприйнятої норми. Воно стосується дітей з особливостями психофізичного розвитку, обдарованих дітей та дітей із соціально вразливих груп (наприклад, вихованців дитячих будинків тощо). Загальноприйнятий термін «діти з особливими освітніми потребами» робить наголос на необхідності забезпечення додаткової підтримки в навчанні дітей, які мають певні особливості розвитку.

Логічно обґрунтованим видається визначення, яке дає знаний французький вчений G. Lefrancois: «Особливі потреби – це термін, який використовується стосовно осіб, чия соціальна, фізична або емоційна особливість потребує спеціальної уваги та послуг, надається можливість розвинути свій потенціал». До їх числа входять діти, які мають як виняткові здібності або таланти, так і діти з фізичними, психічними, соціальними відмінностями.

До дітей із особливими освітніми потребами відносять:

У довідковій літературі *обдарованість* визначається комплексом задатків і здібностей, які потенційно за сприятливих умов дають змогу досягти значних успіхів у певному виді діяльності чи діяльностей. У шкільному віці обдарованих дітей нараховується близько 3-5% від загальної дитячої популяції.

Діти з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку мають відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку, зумовлені вродженими чи набутими розладами.

Варто підкреслити, що в Україні основною категорією дітей з особливими освітніми потребами загальноприйнято вважати саме дітей з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку.

Діти з особливостями психофізичного розвитку.

Залежно від типу порушення виділяють **такі категорії дітей:**

- ♣ з порушеннями слуху (глухі, оглухлі, зі зниженим слухом);
- ♣ з порушеннями зору (сліпі, осліплі, зі зниженим зором);
- ♣ з порушеннями інтелекту (розумово відсталі, із затримкою психічного розвитку);
- ♣ з мовленнєвими порушеннями;
- ♣ з порушеннями опорно-рухового апарату;
- ♣ зі складною структурою порушень (розумово відсталі сліпі чи глухі; сліпоглухонімі та ін.);
- ♣ емоційно-вольовими порушеннями та дітей з аутизмом.

Поділяють порушення:

- вроджені порушення, спричинені шкідливим впливом на плід генетичних факторів, інтоксикацій, інфекцій, травм, порушенням живлення, гормональними розладами, резусною несумісністю груп крові матері та дитини, впливом медичних препаратів, алкоголю, наркотичних та отруйних речовин;
- набуті порушення зумовлені, переважно, різноманітними шкідливими впливами на організм дитини під час народження та у наступні періоди розвитку (механічні ушкодження плоду, тяжкі пологи, пологова асфіксія, крововиливи у мозок, інфекційні захворювання тощо).

Навчання та виховання дітей з порушеннями психофізичного розвитку здійснюється з урахуванням особливостей їхнього розвитку, використанням специфічних заходів та організаційних форм навчальної роботи, залежно від характеру розладу.

Діти з особливостями психофізичного розвитку мають, як і всі інші діти, певні права, серед яких і право на отримання якісної освіти. Так, діти з особливостями психофізичного розвитку мають юридичне право навчатися в масових загальноосвітніх школах.

Загалом, результати наукових досліджень засвідчили, що учням з особливими освітніми потребами інклюзивна освіта:

- дає змогу покращувати навчальні результати;

- забезпечує відповідні їхній віковій категорії рольові моделі в особі однолітків;
- створює можливості для навчання в реалістичному/природному середовищі;
- допомагає формувати комунікативні, соціальні й академічні навички;
- забезпечує рівний доступ до навчання;
- дає змогу підвищувати самооцінку й відчувати себе частиною цілого;
- розширює можливості для налагодження нових дружніх стосунків.

Учням з типовим розвитком інклюзивна освіта:

- допомагає підвищувати чи підтримувати рівень успішності;
- створює відповідне середовище для виховання поваги до відмінностей і розмаїття;
- розширює можливості для налагодження нових дружніх стосунків;
- надає стимули до співпраці;
- допомагає розвинути в собі такі риси, як творчість і винахідливість;
- дає змогу набувати лідерських навичок;
- забезпечує можливість навчатися на основі ширшого набору форм і методів роботи.

5. Сутність і мета процесу соціалізації. Соціалізація – поняття не нове. Воно було введене в науковий обіг

соціальними психологами ще наприкінці дев'ятнадцятого століття з метою відображення процесів включення особи до системи соціальних цінностей під час виховання, навчання, праці. В наш час соціалізація, як ніяке інше поняття, відображає сутність суспільного прогресу в цілому, становлення нового суспільства та особистості в ньому зокрема. Існують різні погляди (філософів, соціологів, психологів, педагогів) стосовно процесу соціалізації. Їх наявність зумовлена різними підходами щодо розуміння можливостей, потреб та інтересів людини і суспільства

Соціалізація розглядається як система, що має загальний, національний, філософський, соціологічний, політичний, психологічний та інші напрямки, які в сукупності формують людину як соціальну істоту з її світоглядом, розумінням свого призначення в суспільному житті. У сучасній науковій літературі виявлено спроби різнобічного тлумачення цього поняття, але одностайного пояснення сутності його змісту ми не знаходимо.

Зміст поняття «соціалізація», на нашу думку, багатогранний та неоднозначний. Так, соціологи поняття «соціалізація» трактують як процес формування основних параметрів людської особистості (свідомості, почуттів, здібностей тощо) під час виховання та навчання, засвоєння соціальних ролей, в результаті чого людина перетворюється у члена сучасного їй суспільства, успадковуючи історичний досвід.

Г. Андреева під соціалізацією розуміє двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків; з іншого – процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків завдяки його активній діяльності, активному включенню в соціальне середовище. *Соціалізація включає три взаємозалежних процеси:*

1) соціальна адаптація – це активне пристосування до умов середовища за допомогою засвоєння/асиміляції зовнішніх вимог і зміни/акомодації власних реакцій;

2) індивідуалізація – активне пристосування особистості до власних особливостей у формі самопізнання, самосприйняття і самореалізації;

3) соціально-психологічна інтеграція – поступове ускладнення, упорядкованість і узгодження інтрапсихічних компонентів і функцій у відповідності з вимогами соціальної реальності.

Соціалізація (від лат. *socialis* – суспільний) як явище суспільного життя – історично зумовлений процес розвитку особистості, притаманний певному суспільству, що забезпечує надання індивіду та засвоєння ним цінностей, норм, установок, зразків поведінки в процесі життєдіяльності. Його результатом є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду у своїй діяльності та спілкуванні. Соціалізація може відбуватися в умовах як

виховання, тобто цілеспрямованого формування особистості, так і стихійного впливу на особистість.

У межах соціалізаційного процесу здійснюється соціальне виховання, що трактується як створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

Мета соціалізації – допомогти особистості вижити в суспільному потоці криз, війн і революцій – екологічній, енергетичній, інформаційній, комп'ютерній тощо, оволодіти досвідом старших поколінь, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому.

Лекція 2

Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в межах інклюзивної початкової школи

ПЛАН

1. Інклюзія та інтеграція, інклюзивна освіта.
2. Критерії соціалізації дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові поняття та терміни: інклюзія, інтеграція, інклюзивна освіта, інклюзивна школа, інклюзивні підходи критеріїв соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, індикатори соціалізації.

Питання для самоаналізу та самоперевірки

Чим відрізняється інклюзія від інтеграції?

Як ви розумієте поняття «інклюзивна освіта»?

Які критерії соціалізації дітей з особливими освітніми потребами виокремлюють?

Література

1. Вікторова Л., Тверезовська Н., Михайліченко М., Ржевський Г. Основи соціалізації особистості [текст]: навч. посібник для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка». Київ: «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 475 с.
2. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній заклад. *Соціальний педагог*. 2009. №5. С. 26.
3. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навчально-методичний посібник / Кол. упорядників: Патрикеева О., Софій Н.,

- Луценко І., Василяшко І. Під заг. ред. Шинкаренко В. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 96 с.
4. Колупаєва А., Таранченко О. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. Путівник для педагогів: навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 96 с.
 5. Колупаєва А., Савчук Л. «Особлива» дитина в навчанні / За мат. наук.-мет. пос. «Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання». Рівне: РОППО. 2010. 44 с.
 6. Організація інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти: методичний посібник / Упорядник Н. Приймак. Тернопіль: Мандрівець, 2019. 64 с.
 7. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за заг ред. Колупаєвої А. Київ: «А. С. К.», 2012. 308 с.
 8. Яковишина Т. Особливості соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Світ наукових досліджень. Випуск 28: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополь, Польща, 21-22 березня 2024 р.) / за ред.: О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФОП Шпак В.Б. 2024. 191 с. С. 58-61.

1. Інклюзія та інтеграція, інклюзивна освіта. Термін «інклюзія» є відмінним від терміну «інтеграція» за своїм концептуальним підходом. Зокрема в документі «Міжнародні консультації з питань навчання дітей з особливими освітніми потребами» вказується на те, що *інтеграція* визначається як зусилля, спрямовані на введення дітей у регулярний освітній простір.

Інклюзія – це політика та процес, який дає змогу всім дітям брати участь у всіх програмах. Відмінність у підходах полягає у визнанні того факту, що ми змінюємо суспільство,

аби воно враховувало й пристосовувалось до індивідуальних потреб людей, а не навпаки. Поняття «інтеграції», «інклюзії» розглядаються як антонімічне щодо «сегрегації» і позначають відповідний поступ у розвитку системи одержання освіти особами з порушеннями.

Просте фізичне залучення дітей з особливими освітніми потребами до загальноосвітнього закладу не є інклюзією, це, за словами В. Лубовського «вимушена інтеграція». Досвід такого навчання засвідчив, що в разі нездатності педагогів організувати освітній процес таким чином, щоб враховувались індивідуальні потреби кожної дитини, такі діти не брали участь в освітньому процесі і, як наслідок, знижувалась їхня мотивація до навчання та погіршувались навчальні результати.

Ураховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що *інклюзія* передбачає особистісно зорієнтовані методи навчання, в основі яких – індивідуальний підхід до кожної дитини з урахуванням усіх її індивідуальних особливостей – здібностей, особливостей розвитку, типів темпераменту, статі, сімейної культури тощо.

При визначенні терміна «інклюзивна освіта» були проаналізовані визначення, які містяться в головних міжнародних документах: Стандартних правилах урівнювання можливостей інвалідів ООН, Декларації прав дитини ООН, Саламанкській декларації та програмі дій з навчання осіб з особливими потребами, Міжнародних консультаціях із

питань раннього навчання дітей з особливими освітніми потребами та ін.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання, що передбачає навчання в умовах загальноосвітнього закладу. З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти інклюзивні освітні заклади повинні адаптувати навчальні програми та плани, методи та форми навчання, використання існуючих ресурсів, партнерство з громадою до індивідуальних освітніх потреб і різних стилів навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Інклюзивні заклади освіти повинні забезпечити спектр необхідних послуг відповідно до різних освітніх потреб таких дітей.

Інклюзивне навчання передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку. Інклюзивне навчання – гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом.

Інклюзивна школа – заклад освіти, який забезпечує інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, зокрема:

адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує існуючі в громаді ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб дітей, створює позитивний клімат у шкільному середовищі.

Хоча інклюзивні школи забезпечують сприятливі умови для досягнення рівних можливостей і повної участі, для їхньої ефективної діяльності необхідні спільні зусилля не лише вчителів і персоналу школи, а й батьків, членів родин, ровесників.

Основні *принципи інклюзивної школи*:

- ✓ всі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, не зважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними;
- ✓ школи мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів шляхом узгодження різних видів і темпів навчання;
- ✓ забезпечення якісної освіти для всіх шляхом розробки відповідних навчальних планів, застосування організаційних заходів, розробки стратегії викладання, використання ресурсів і партнерських зв'язків зі своїми громадами;
- ✓ діти з особливими освітніми потребами мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання.

Концепція інклюзивної освіти відображає *одну з головних демократичних ідей* – всі діти є цінними й активними членами суспільства. Навчання в інклюзивних закладах освіти є корисним як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для інших дітей, членів родин та суспільства в цілому.

Як свідчать дослідження, в інклюзивних класах наголос робиться в першу чергу на розвиток сильних якостей і талантів дітей, а не на їхніх проблемах. Взаємодія з іншими дітьми сприяє когнітивному, фізичному, мовному, соціальному та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами. При цьому діти з типовим рівнем розвитку демонструють відповідні моделі поведінки дітям з особливими освітніми потребами і мотивують їх до розвитку та цілеспрямованого використання нових знань і вмінь. Взаємодія між учнями з особливими освітніми потребами та іншими дітьми в інклюзивних класах сприяє налагодженню між ними дружніх стосунків. Завдяки такій взаємодії діти вчаться природно сприймати і толерантно ставитися до людських відмінностей, вони стають більш чуйними, готовими до взаємодопомоги.

Інклюзивні підходи також корисні для сім'ї. В цьому випадку родини дітей з особливими освітніми потребами можуть отримувати підтримку з боку інших батьків, вони краще розуміють, у чому розвиток їхніх дітей є типовим й у чому атиповим, а також беруть активнішу участь у процесі навчання і виховання.

Учителі інклюзивних класів глибше розуміють індивідуальні відмінності й особливості дітей, а також ефективніше співпрацюють з батьками та іншими фахівцями (спеціалістами з лікувальної фізкультури, реабілітологами, логопедами, соціальними працівниками та ін.).

Інклюзивна система освіти є також корисною із суспільної точки зору, оскільки завдяки спільному навчанню діти змалку вчаться розуміти і толерантно ставитися до людських відмінностей.

Загалом, результати наукових досліджень засвідчили, що учням з особливими освітніми потребами інклюзивна освіта:

- дає змогу покращувати навчальні результати;
- забезпечує відповідні їхній віковій категорії рольові моделі в особі однолітків;
- створює можливості для навчання в реалістичному/природному середовищі;
- допомагає формувати комунікативні, соціальні й академічні навички;
- забезпечує рівний доступ до навчання;
- дає змогу підвищувати самооцінку й відчувати себе частиною цілого.

Сьогодні педагогічна громадськість чи не найбільше обговорює проблему інтеграції дітей із порушенням психофізичного розвитку в єдину освітню систему загальноосвітньої школи.

Інтеграція відображає спробу залучити дітей з особливими освітніми процесами до закладів освіти. **Інклюзія** ж передбачає пристосування цих закладів, їхньої загальної освітньої філософії до потреб дітей.

Інтеграція – це зусилля, спрямовані на введення дітей з особливими освітніми потребами у регулярний освітній простір. Розрізняють декілька **типів інтеграції**:

- ✓ соціальна – діти з особливими освітніми потребами можуть брати участь у позакласній діяльності нарівні з іншими дітьми (харчування, ігри, екскурсії тощо), однак вони не навчаються разом;
- ✓ функціональна (часткова, повна) – діти з ООП та їхні однолітки навчаються в одному класі (групі);
- ✓ зворотна – «здорові» діти відвідують спеціальний заклад;
- ✓ спонтанна або неконтрольована – діти з ООП відвідують заклади загальної середньої освіти без отримання додаткової спеціальної підтримки.

Процес інтеграції може вважатися повноцінним, якщо забезпечує *три умови*:

- ✓ навчання кожної дитини відповідно до її особливих освітніх потреб і потенційного розвитку;
- ✓ можливість дитини відвідувати заклад освіти, живучи в сім'ї, а батькам – виховувати власну дитину;
- ✓ розширення кола спілкування дитини з особливостями психофізичного розвитку та підвищення якості її соціалізації.

2. Критерії соціалізації дітей з особливими освітніми потребами

До *критеріїв соціалізації дітей з особливими освітніми потребами* ми відносимо:

Критерій взаємовідносин в колективі.

Індивідуальні особливості психофізичного розвитку дітей з особливими потребами, стереотипи і неготовність педагогів, здорових школярів і учнів з інвалідністю, батьків обох категорій дітей зумовлюють значні труднощі у процесі формування системи соціальних взаємин учнів інклюзивного класу. Необхідно звертати увагу на вивчення міжособистісних відносин між дітьми в інклюзивних класах. Приділяти увагу пошукам шляхів та засобів подолання перешкод у процесі взаємодії учня з класом. Стосунки учнів інклюзивних класів не формуються спонтанно, для виховання колективу недостатнім є формування взаємин дітей у колективі інклюзивного класу є позитивне ставлення до спільного навчання вчителів і батьків.

Індикатор: включення дитини з особливими освітніми потребами в міжособистісні контакти з учнями (під час уроків, на перервах).

Критерій самооцінки. Інклюзивне навчальне середовище спрямоване на підвищення самооцінки та сприяння розвитку самостійності у дітей з особливими

освітніми потребами. В цьому критерії соціалізації необхідно виявляти систему уявлень дитини про те, як вона оцінює себе сама, та як, на думку дитини, її оцінюють однолітки.

Індикатор: визначається за допомогою відповідних методик.

Критерій задоволення потреб та інтересів.

Необхідно визначити спрямованості потреб учня з особливими освітніми потребами, виявити сфери інтересів дитини для того, щоб вона розвивалася на рівні з однолітками та була в повній мірі залучена до освітнього процесу. Також означений критерій передбачає здатність і готовність прийти на допомогу дитині, захистити її права та інтереси, допомогти подолати труднощі.

Індикатор: виявити сфери інтересів дитини з особливими освітніми потребами.

Критерій психологічної підтримки. Форм соціальної та психологічної підтримки, яких потребують діти з особливими освітніми потребами, досить багато. І в основі всіх цих форм лежить увага оточуючих до дитини, її успіхів та турбот. Бажано забезпечити особливий підхід до дитини з особливими освітніми потребами, який повинен ураховувати специфіку хвороби, вади, психологічної чи соціальної проблеми, з якою може зустрітися дитина у повсякденному житті. Діти з особливими освітніми потребами повинні бути оточені любов'ю та турботою. Не можна допускати приниження особистості. Потрібно

зважати на їхні труднощі у навчанні, допомогти їм отримати інформацію іншими засобами (якщо звичайні засоби недостатні), треба докласти чимало зусиль, щоб дитина зрозуміти, що вона – така сама, як інші діти.

Індикатор: залучення дорослих у вирішення потреб та проблем дитини.

Критерій співпраці. Особливо важливе значення для успішної соціалізації учнів з особливими освітніми потребами має співпраця учителів та асистентів вчителя з батьками дітей. Це співробітництво засноване, зокрема, на вмінні прислухатися один до одного, координації виховних дій. Також необхідною є співпраця серед самих дітей в інклюзивному класі, це допоможе їм стати ближчими один до одного, виявити спільні інтереси та захоплення, знайти нових друзів.

Індикатор: оцінка вкладу дитини в спільний результат – командна робота.

Критерій самоефективності. Успішність соціалізації дітей значною мірою залежить від того, наскільки їм допоможуть усвідомити свою самоцінність, самоефективність. Цей процес найбільш відповідальний як для самої дитини, так і для вчителів та асистентів вчителя, адже психологічний стан, наявність великої кількості комплексів у дитини з особливими освітніми потребами вимагає особливої уваги, щоб зрозуміти, чи правильно буде протікати процес соціалізації. Саме відношення оточуючих до дитини спотворює її уявлення про саму себе, впливає

самооцінку. Низька самооцінка гальмує процес соціалізації дитини до нових умов життя. Тому цей процес повинен бути орієнтований на утвердження дитини в правах, перш за все, перед самою собою, формування у дитини поваги до себе, почуття власної гідності, впевненості в своїх позитивних можливостях.

Індикатор: виявлення комплексів, які можуть виникнути у дитини, формування у дитини впевненості в собі.

Діяльнісний критерій. У процесі соціалізації дитини з особливими освітніми потребами цей критерій є дуже важливим, адже він спрямований на включення дитини в освітні заходи, які відбуваються в шкільному середовищі, а саме: свята, змагання, конкурси, в яких дитина має можливість проявити себе. Саме ця обставина є підставою для виділення діяльнісного критерію. Дитина – творча і діяльна особистість, її соціалізація в закладі освіти проходить більш успішно, якщо вона з перших же кроків свого перебування поставлена в позицію співучасника, творця нових умов своєї життєдіяльності, а не просто споживача.

Діяльнісний критерій тісно пов'язаний ще з одним, а саме – мотиваційним.

Індикатор: включення дитини з особливими освітніми потребами в освітні заходи.

Критерій мотивації до навчання. В підвищенні мотивації до навчання необхідним є впровадження

спеціальних методик, прийомів, тренінгів тощо, з тим щоб піднести на якісно новий рівень навчання, виховання дітей з особливими освітніми потребами. Потрібно впливати на рівень шкільної мотивації, пізнавальної активності дитини. Організувати освітній процес таким чином, щоб враховувались індивідуальні потреби кожної дитини, як наслідок, підвищувати мотивацію до навчання та навчальні результати.

Індикатор: врахування індивідуальних потреб дитини з особливими освітніми потребами.

Критерій фізичних можливостей. В процесі соціалізації дитини з особливими освітніми потребами даний критерій необхідно враховувати. Адже, він тісно переплітається з іншими критеріями тому, що всі потреби дітей ми вибудовуємо навколо залучення – комунікації та активності – розвитку дитини. Даний критерій вказує на те, що важливо враховувати показники фізичної підготовленості, моторного розвитку, стан опорно-рухового апарату дитини з особливими освітніми потребами в залежності від захворювання. Саме після врахування цих показників, можна визначити навчальне навантаження дитини.

Індикатор: визначення навчального навантаження дитини з ООП.

Після проведення експертного опитування та розробки критеріїв соціалізації дітей з особливими освітніми потребами вчені дійшли до висновку, що означені критерії є

досить важливими при роботі з дітьми та спрямовані на те, щоб допомогти працівникам закладу освіти привернути увагу, якщо в процесі соціалізації дитини з особливими освітніми потребами не виконується хоч один з цих критеріїв. Це вже буде поштовхом для більш плідної роботи на відновлення правильного процесу соціалізації дитини.

Також важливим аспектом є співпраця з батьками, залучення їх до освітнього процесу, психологічна підтримка сімей (консультації, тренінги, зустрічі з іншими батьками, групи підтримки тощо).

Головна складність в процесі соціалізації полягає у самій специфіці дітей: вони фізично не здатні постійно перебувати в класі, сидіти на всіх уроках, бути присутніми на всіх шкільних заходах. До того ж сам процес здобуття освіти має проходити ніби на двох рівнях – пояснення для більшості класу повинне супроводжуватись паралельним уточнюючим навчанням дитини з особливими освітніми потребами. При цьому всі інші діти не повинні бути «включені» в це додаткове пояснення, оскільки усвідомлення «різності» отримуваної інформації може породжувати відчуття «нерівності» серед однокласників, дану роль на себе повинні взяти асистенти вчителя, оскільки саме вони присутні під час уроків та допомагають дитині.

Процес соціалізації дитини з ООП може вважатися повноцінним, якщо забезпечує **три умови**:

- навчання кожної дитини відповідно до її особливих освітніх потреб і потенційного розвитку;

- можливість дитини відвідувати заклад освіти, живучи в сім'ї, а батькам – виховувати власну дитину;
- розширення кола спілкування дитини з особливостями психофізичного розвитку та підвищення якості її соціалізації.

Таким чином, процес забезпечення соціалізації дітей з особливими освітніми потребами може досягатися на основі врахування та дотримання низки критеріїв. В якості *цільових* критеріїв соціалізації дітей з особливими освітніми потребами виступають критерії задоволення потреб та інтересів дитини, самоефективності, взаємовідносин в колективі, а також критерій мотивації до навчання. В якості *інструментальних* критеріїв процесу соціалізації учнів виступають критерії: рівня самооцінки, психологічної підтримки, співпраці та діяльнісний критерій.

5 основних чинників успішної соціалізації дитини з ООП в умовах інклюзивної освіти:

- толерантне ставлення (сприяє зростанню самоповаги, впевненості у власних можливостях);
- доброзичлива атмосфера (взаємодія з іншими дітьми, наслідування їх соціального досвіду);
- індивідуальний підхід (сприяє врахуванню особистого потенціалу дитини);
- співпраця з корекційними педагогами (ефективність навчання та виховання);
- спільна діяльність (налагодження ефективної співпраці).

ЯКОВИШИНА Тетяна

Лекція 3

Характеристика основних теорій, моделей, етапів, фаз соціалізації

ПЛАН

1. Основні теорії соціалізації.
2. Моделі соціалізації особистості.
3. Види та стадії соціалізації.
4. Фази та етапи соціалізації особистості.

Ключові слова та поняття: соціалізація; стадії; фази; етапи; моделі; види соціалізації

Запитання для самоконтролю

Схарактеризуйте основні теорії соціалізації.

Розкрийте види та стадії соціалізації.

Розкрийте теорію розвитку особистості (Ч. Кулі, Дж. Мід).

Розкрийте теорію розвитку пізнання (Ж. Піаже).

Розкрийте теорію морального розвитку (Л. Колберг).

Які стадії когнітивної соціалізації виділив Ж. Піаже?

Література

1. Вікторова Л., Тверезовська Н., Михайліченко М., Ржевський Г. Основи соціалізації особистості [текст]: навч. посібник для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка». Київ: «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 475 с.
2. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі. *Психолог*. 2009. № 10.
3. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній заклад. *Соціальний педагог*. 2009. №5. С. 26.

4. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: Навчально-методичний посібник / Кол. упорядників: Патрикеева О., Софій Н., Луценко І., Василяшко І. Під заг. ред. Шинкаренко В. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 96 с.
5. Колупаєва А., Таранченко О. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. Путівник для педагогів: Навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 96 с.
6. Колупаєва А., Савчук Л. «Особлива» дитина в навчанні / За мат. наук.-мет. пос. «Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання». Рівне: РОППО. 2010. 44 с.
7. Організація інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти: методичний посібник / Упорядник Н. Приймак. Тернопіль: Мандрівець, 2019. 64 с.
8. Основи інклюзивної освіти: Навчально-методичний посібник / за заг. ред. Колупаєвої А. Київ: «А. С. К.», 2012. 308 с.

1. Основні теорії соціалізації. Існуючи теорії особистості визнають людину як специфічне утворення, що безпосередньо виводиться з тих чи інших соціальних факторів. Витоки цієї позиції сягають глибини віків і зустрічаються у багатьох вчених. Проте розвинутого вигляду теорії особистості набувають у другій половині XIX – на початку XX століття.

Серед означених теорій можна виділити три напрями, які майже не пересікаються: *біогенетичний, соціогенетичний, персонологічний.*

Біогенетичний напрям базується на тому, що природним є спадкове, яке первісно обумовлює всі особливості розвитку особистості. Соціокультурні й

ситуативні чинники лише накладають свій відбиток на своєрідність його протікання.

Найбільш відомою є теорія, розроблена З. Фрейдом (1856-1939), яка виникла як концепція пояснення та лікування неврозів. Самосвідомість людини він порівнював з вершиною айсбергу, вважаючи, що людиною актуально усвідомлюється лише незначна частина того, що відбувається в її душі й характеризує її особистість. Основна ж частина її досвіду і особистості знаходиться поза сферою свідомості, і дослідити її можна лише за допомогою спеціальних процедур, які розроблені у психоаналізі.

У подальшому теорія особистості піднесена представниками З. Фрейда до рівня загального вчення про людину, суспільство, культуру, їхню взаємодію, отримавши досить розгалужене поширення. Вона *пояснює розвиток і структуру особистості ірраціональною, антагоністичною свідомістю, психічними факторами*. Саме на цьому вона будує свою техніку психотерапії. Стрижень цієї теорії утворює уявлення про вікову таємну війну між схованими в глибинах індивіда безсвідомими психічними силами (головною серед них є «лібідо») і необхідністю вижити у ворожому цьому індивіду соціальному середовищі. Заборони з боку останнього (створюючи «цензуру» свідомості) пригнічують енергію безсвідомих потягів, завдаючи душевної травми. Однак ця енергія проривається у вигляді неврозів, снів, помилкових дій (обмовок, описок), забудькуватості тощо.

Соціогенетичний напрям знайшов своє втілення в теорії соціалізації, теорії навчання, теорії ролей. Згідно з теорією соціалізації, людина, яка народжується біологічною істотою, стає особистістю завдяки впливу соціальних умов життя. Відповідно до теорії наuczіння, розвиток особистості відбувається в процесі наuczіння, засвоєння суми знань. Теорія ролей виходить з того, що характер поведінки особистості та її відносини з іншими людьми залежать від системи соціальних ролей, які вона виконує. Отже, в теоріях соціогенетичного напрямку недооцінюється значення індивідуальних природжених особливостей, а також внутрішня активність особистості як свідомого суб'єкта діяльності.

Персонологічний (особистісно-центрований) напрям вважає, що розвиток особистості відбувається за рахунок первісно притаманного їй прагнення до самоактуалізації і внутрішнього самовдосконалення. Цей напрям визначають як гуманістичний, сутність якого полягає у відмові від маніпулятивного підходу і погляді на особистість як на найвищу соціальну цінність. Згідно з гуманістичним підходом, людина може виявити своєрідність і неповторність власного «Я» лише за умови відповідної організації міжособистісних стосунків.

Зазначені напрями відбивають різні реальні іпостасі розвитку особистості, і тому надати пріоритет будь-якому з них дуже важко. Інтегрувати вищезазвані підходи до розуміння особистості дозволяє історика-еволюційний, в

якому антропологічні якості людини і соціально-історичний спосіб життя виступають як передумови і як результат розвитку особистості.

2. Моделі соціалізації особистості. В основу кожної моделі соціалізації покладена та чи інша теорія соціалізації. Сучасний американський соціолог Н. Смелзер систематизував їх у чотири основні групи.

1. Теорія розвитку особистості (Ч. Кулі, Дж. Мід).
2. Психоаналітичні теорії (З. Фрейд, Е. Еріксон).
3. Теорія розвитку пізнання (Ж. Піаже).
4. Теорія морального розвитку (Л. Кольберг).

Поширення в західній соціології набула **модель «міжособистісного спілкування»**, яка розглядає соціалізацію як процес і результат групового впливу на особистість, що здійснюється через міжособистісне спілкування, котре відбувається відповідно до об'єктивних законів, закріплених в системі соціальних ролей. Прихильники цієї моделі (Ч. Кулі, Дж. Мід та ін.), яка називається «Я-теорія», чи теорія «дзеркального Я», думають, що особистість виростає з безлічі інтеракцій людей з навколишнім світом, у результаті яких вона навчається дивитися на себе очима інших, тобто мислить про себе як і про інших, а також розуміє поведінку інших людей.

Акцент на розвитку інтелекту, важливості оволодіння мовою в процесі соціалізації дозволяє віднести до прихильників цієї моделі і представників психологічної

школи Л. Виготського. Проблема соціалізації розглядається ним у зв'язку з формуванням особистості в процесі взаємодії і взаємовпливу соціальних груп, колективів і особистості.

Однією з розповсюджених моделей, джерела якої лежать у теорії психоаналізу З. Фрейда, є **розуміння соціалізації як розвитку особистісного контролю**. Основна ідея, на якій побудована ця модель, полягає у визнанні людей ще від народження асоціальними, внаслідок уроджених агресивних інстинктів. Тому соціалізація носить конфліктний характер і вимагає не тільки особистісного, але і суспільного контролю.

І, нарешті, «**когнітивна**» **модель соціалізації** (Ж. Піаже, Л. Колберг, А. Маслоу та ін.) побудована на ідеї, що поведінка особистості детермінована її знаннями, сукупність яких утворює у її свідомості образ (картину) навколишнього світу. Саме ця картина світу, а не сама реальність, керує поведінкою людей. Головним аспектом соціалізації при цьому виступає процес навчання мисленню, розвитку пізнавальних, моральних і емоційних структур особистості.

Означена концепція була доповнена американським психологом Л. Кольбергом, який в основу переходу від однієї стадії соціалізації до наступної поклав не тільки результати розвитку когнітивних навичок, але й здатності до розуміння і співпереживання (емпатії) почуттям інших людей. Досягнення тих чи інших стадій не пов'язується з віком, а завершальні етапи доступні далеко не усім.

Особливе місце серед прихильників когнітивної моделі займає й точка зору «гуманістичних» психологів (А. Маслоу, К. Роджерс тощо). Ґрунтуючись на ідеї самоактуалізації особистості в процесі її дозрівання, вони вважали, що природні внутрішні сили особистості в змозі самотійно реалізувати соціалізацію індивіда, а засоби, фактори й агенти соціалізації повинні лише не заважати цим силам.

Звичайно, важко погодитися з недооцінкою в цій моделі агентів соціалізації в особі соціальних інститутів, зокрема, таких як освіта і виховання. Однак у цій концепції закладені застереження від зловживання їх можливостями для маніпулювання свідомістю людей.

Однією з найбільш популярних моделей соціалізації, положення якої актуалізуються в зв'язку із зростанням етнонаціональних проблем, є *модель «інкультурації»* (Ф. Боас, В. Маліновський та ін.). У ній соціалізація розглядається як процес передачі культурної спадщини. Людина в цьому процесі бере участь як пасивний споживач, що автоматично сприймає культуру в ході свого індивідуального розвитку. Сама ж культура у цій моделі трактується як своєрідний екран у вигляді національного характеру, на який і проєктується психологія індивіда.

Погоджуючись з авторами цієї концепції в тому сенсі, що в національному характері (менталітеті) дійсно закріплені стійкі психологічні риси конкретної етнічної групи, не можна прийняти їхню точку зору на розуміння соціалізації як несвідомої передачі цих рис від покоління до

покоління. Не можна також не визначати взаємовпливи і взаємодії цих рис у процесі міжнаціонального спілкування, як і впливу на ці риси змін у навколишньому соціальному середовищі.

3. **Види та стадії соціалізації.** Розрізняють декілька *видів соціалізації*:

- стихійна соціалізація, яка відбувається у взаємодії і під впливом об'єктивних обставин життя суспільства, зміст, характер і результати якої визначаються соціально-економічними реаліями (вибір професії, виїзд за кордон);
- відносно спрямована соціалізація – має на меті створення в суспільстві певних економічних, законодавчих і інших передумов, які впливають на розвиток та життєвий шлях особистості;
- відносно соціально-підконтрольна соціалізація – це процес спеціально організованої передачі соціального досвіду особистості та розвитку її потенційних можливостей, який здійснюється в різних державних і недержавних організаціях (школа, позашкільні заклади, дитячі та молодіжні організації тощо);
- більш-менш свідоме самозмінювання особи, якій притаманне самовдосконалення у відповідності до особистих задатків і у відповідності або на перекір об'єктивним умовам життя.

Соціалізація включає в себе різні **стадії**. Так, одні вчені виділяють три стадії: дотрудову, трудову та післятрудову.

Інші поділяють цей процес на два етапи: «первинну соціалізацію» (від народження до зрілої особистості) і «вторинну соціалізацію», пов'язану з перебудовою особистості в період її соціальної зрілості.

Розрізняють також ранню, стадію навчання, трудову, післятрудова стадії соціалізації.

Розкриємо їх зміст. Так, *період ранньої стадії соціалізації* відбувається у межах від народження до вступу дитини до школи (батьківська сім'я, дитячі дошкільні установи).

Стадія навчання поєднує весь період юнацтва в широкому розумінні цього терміну (школа, навчально-професійні установи; заклади вищої освіти).

Трудова стадія – охоплює весь період зрілості людини, її трудової діяльності, коли людина не тільки опановує соціальний досвід, а й активно його відтворює, впливає на середовище через діяльність.

Післятрудова – включає похилий вік, який робить історичний внесок у відтворення соціального досвіду в процесі передачі у нове покоління.

Певний інтерес для організації процесу соціалізації має положення Дж. Міда, про три стадії соціалізації. На першій з них – *імітації* – діти копіюють поведінку дорослих, не завжди розуміючи її. На другій – *стадії рольових ігор* – діти, виконуючи в іграх дорослі ролі, «приміряють» їх на себе, вчать надавати своїм думкам і діям ті ж значення, що й дорослі. На третій, завершальній стадії – *колективних ігор* –

дитина до розуміння очікувань окремих людей додає групові очікування.

Оволодіння правилами рольових і колективних ігор підготовлює дітей до виконання правил гри в суспільстві, що закріплені в законах і нормах. Тим самим здобувається почуття соціальної ідентичності.

Згідно Ж. Піаже, когнітивна соціалізація проходить в кілька стадій, кожна з яких окреслюється новими навичками, що обмежують можливості навчання людини. *Перша стадія* – сенсорно-моторна (до 2 років) – припускає розвиток у дітей здатності тривалий час утримувати в пам'яті образи об'єктів навколишнього середовища. *Друга стадія* – передопераціональна (від 2 до 7 років) – діти вчаться розрізняти символи і значення символів, розуміти різницю між об'єктами та їхніми символами. *Третя стадія* – конкретних операцій (від 7 до 11 років) – діти вчаться виконувати деякі дії подумки, тобто представляти необхідні дії «у розумі», без виконання їх у житті. *Четверта стадія* – формальних операцій (від 12 до 15 років). Настає час навчитися аналізу абстрактних (математичних, моральних, логічних тощо) проблем, умінню міркувати про майбутнє.

4. Фази та етапи соціалізації особистості. Процес соціалізації особистості складається з *трьох фаз*.

У першій фазі відбувається адаптація індивіда, тобто освоюючи різні соціальні норми і цінності, він повинен

навчитися бути як усі, уподібнитися всім, «загубити» на якийсь час свою особистість.

Друга фаза характеризується прагненням індивіда до максимальної *персоціалізації, впливу на людей, самоактуалізації*.

І лише в *третій фазі*, при сприятливому результаті, відбувається *інтеграція індивіда в групу*, коли вона представлена в інших своїми особливостями, а в оточуючих її людей є потреба прийняти, схвалити і культивувати лише ті її індивідуальні властивості, які їм імпонують, відповідають їхнім цінностям, сприяють загальному успіху та ін.

Будь-яка затримка на першій фазі або гіпертрофованість другої фази може привести до порушення процесу соціалізації і його негативних наслідків. Вдалою вважається така соціалізація, коли особистість вміє захистити і утвердити свою індивідуальність і при цьому інтегрована в соціальну групу.

Проте важливо враховувати той факт, що особистість упродовж свого життя входить у різні соціальні групи і, отже, *багато разів проходить всі три фази соціалізації*. Однак в одних групах вона може адаптуватися та інтегруватися, а в інших – ні, в одних соціальних групах її індивідуальні якості цінуються, а в інших – ні.

Крім того, і самі соціальні групи, і особистість постійно змінюються.

Дитинство. У середні століття тієї концепції дитинства, яка характерна для нашого часу, просто не існувало. На дітей дивилися як на маленьких дорослих. Твори мистецтва і письмові документи середньовіччя зображують дорослих і дітей разом в одному соціальному середовищі, що носять однаковий одяг і зайнятих переважно одними і тими ж видами діяльності. Світ чарівних казок, іграшок і книг, який ми вважаємо найбільш відповідним для дітей, з'явився порівняно недавно.

Аж до XVII ст. в західноєвропейських мовах слова, що позначають молодих людей чоловічої статі – «boy» (в англійській мові), «garçon» (у французькому) і «Knabe» (німецькій) (всі три слова перекладаються як «хлопчик»), служили для опису чоловіки у віці близько 30 років, що веде незалежний спосіб життя.

Спеціальних слів на позначення дітей і підлітків чоловічої статі у віці від 7 до 16 років не існувало. Слово «дитина» виражало швидше родинні стосунки, ніж вікові відмінності.

Тільки на початку XVII ст. почалося формування нова концепція дитинства. Якби визначення не давали суспільства категорії дитинства, соціалізація дітей починається на самій ранній стадії розвитку, в дитинстві, коли приблизно на 70% формується людська особистість. Варто запізнитися, як почнуться незворотні процеси. У дитинстві закладається фундамент соціалізації і в той же час відбувається найбільш незахищений її етап.

Більшість дітей – досить «піддатливий матеріал» в тому сенсі, що вони здатні вирости і розвинутися на дорослих людей самих різних типів. Діапазон дитячих можливостей – дивовижний. Наприклад, до четвертого року життя більшість дітей повністю освоює рідну мову. До цього часу вони вже також можуть брати участь у складних соціальних взаємодіях у відповідності з культурними моделями країни. Діти демонструють загальнолюдські реакції на дуже ранніх стадіях свого розвитку.

Ще не досягши одного року, немовлята вже беруть участь у громадському житті: вказують пальчиком на різні предмети – на вітрину магазину, літак, автомобіль, картинку, бажаючи привернути до цих предметів увагу дорослих.

Таким чином діти демонструють не тільки розуміння того, що інші люди можуть бачити те, що бачать вони, але також упевненість, що дорослі обов'язково подивляться на те, до чого діти проявили інтерес. До двох років лялька у дітей вже робить якісь дії, немов вона жива і діє сама по собі, тобто у дітей з'являється здатність представляти інших людей в якості незалежних агентів (або акторів).

Більшість трирічних вже здатні покласти на одну ляльку виконання декількох видів діяльності, пов'язаних з роллю, що говорить про розуміння ними соціальної ролі (дитина уявляє собі, що вона лікар, і оглядає ляльку).

У пізньому дошкільному віці діти набувають здатність комбінувати ігрові ролі більш складним чином (дитина уявляє, що вона – лікар і одночасно батько). Більшість

шестирічних дітей можуть уявити, що вони одночасно виконують кілька ролей. У дошкільному віці діти розглядають власне «Я» і свій розум просто як частини тіла.

Проте в 6-8 років вони вже починають розрізняти розум і тіло та розуміти, що люди унікальні не тому, що виглядають по-різному, а тому що у кожної людини свої почуття і думки. Діти починають інтуїтивно приходити до визначення власного «Я» і розпізнавати відмінності між психологічними і фізичними властивостями. Число критеріїв, на підставі яких діти створюють уявлення про інших людей, постійно зростає в міру дорослішання дітей.

Самий інтенсивний розвиток має місце в період з 6 до 8 років, потім темпи змін в концептуалізації сповільнюються. Фактично відмінності між дітьми 62 і 8 років частіше бувають більш значними, ніж відмінності між 8-річними і 15-річними.

Особливості дітей з ООП у період адаптації та соціалізації: на що звертати увагу?

Потреба у контакті з іншими дітьми/дорослими.

Моторні особливості.

Поведінкові особливості.

Мовленнєві особливості.

Підвищена чутливість до сенсорних стимулів.

Емоційна холодність.

Страх змін та новизни.

Затримка формування навичок самообслуговування.

Працездатність у дитини може бути нерівномірною.

*Такі діти не витримують труднощів та невдач.
«Прив'язані» до дорослих.*

Підлітковий вік. У більшості країн підлітковий період не розглядається як соціально значущий у життєвому циклі індивіда. Хоча всі молоді люди зазнають фізіологічних змін, пов'язаних із статевим дозріванням, дітям часто доводиться брати на себе обов'язки дорослих вже у віці 13 років або навіть раніше.

У міру перетворення населення європейських країн з переважно сільського в міське змінювалася і роль дітей у суспільстві. Діти вже не виконували в сім'ї значущої економічної функції, тому що робоче місце зробилося відокремленим від будинку.

З плином років обов'язкове відвідування школи, закони про дитячу працю та спеціальні юридичні положення, що стосувалися «підлітків», призвели до того, що поняття «підлітковий вік» вкоренилося і стало реальною соціальною категорією. У підлітковий період у індивідів відбуваються зміни в рості і розвитку, які можна вважати справді революційними. Після багатьох років перебування в положенні молодших і залежних від дорослих, вони несподівано порівнюються з дорослими з фізичного додавання, зростання і сили. Ці зміни супроводжуються швидким розвитком органів дітонародження, що свідчить про сексуальну зрілість.

На думку неофройдистів, наприклад Е. Еріксона, основне завдання підліткового періоду полягає у формуванні достатньо стійкої особистості. У повсякденному житті люди вступають у взаємодію один з одним зазвичай не на підставі того, які вони насправді, а на підставі власних уявлень про інших людей і самих себе. Е. Еріксон висуває припущення, що оптимальне почуття ідентичності сприймається як відчуття адекватності самому собі. Це відчуття з найбільшою очевидністю супроводжують почуття свободи власного тіла, почуття розуміння того, що потрібно «і внутрішня впевненість в одержанні очікуваного визнання від значущих в житті індивіда людей», тому для підлітків пошук власної особистості набуває особливої гостроти. Подібно акробатам, підліткам доведеться відірватися від страхування їх лонжі дитинства і, балансуючи в повітрі, дістатися до наступної страхуючої лонжі – дорослості – і міцніше вхопитися за неї.

У цей період юним людям властиво плутати свої соціальні ролі, їхні уявлення про самих себе ще недостатньо чіткі. Несформована особистість тягне підлітків до пошуку більш надійної опори, внаслідок чого вони так схильні до впливів ззовні і легко вступають у всілякі угруповання, зграї, з головою кидаються в любовні пригоди або громадські рухи.

Погляд Е. Еріксона на підлітків узгоджується з давньою психологічною традицією, яка описує підлітковий вік як період «бур і стресів».

Учені, що займаються громадськими дисциплінами, висувають припущення, згідно з яким у західних націях перехід від дитинства до підліткового віку протікає особливо важко. При вступі в підлітковий вік хлопчики і дівчатка перестають вважатися дітьми, але вони ще не стають дорослими чоловіками і жінками. Визначення підлітків, що даються їм у суспільствах, представляються непослідовними.

У традиційних суспільствах перехід до нового статусу здійснюється за допомогою чітко встановлених ритуалів посвячення в чоловіка або жінку – церемоній ініціації, що символізують перехід дітей у дорослий стан. Під час таких ритуалів підлітки можуть піддаватися неприємним, болючим і принизливим процедурам, а по їх завершенні діти проголошуються дорослими. Хлопчиків часто залякують, наносять на їхні обличчя і тіла ритуальні малюнки і надрізи; дівчаток в період їх першої менструації часто тримають в ізоляції від решти членів співтовариства. Проте завдання подібних ритуалів чітко визначені, і молоді люди знають, що якщо вони успішно пройдуть всі необхідні випробування, то стануть по-справжньому дорослими.

Ритуали вступу в вік статевої зрілості у видозміненій формі існують і в країнах західного світу: це церемонії «бар міцва» і «бат міцва» в Ізраїлі, церемонія конфірмації у католиків, церемонія випуску в школах і закладах вищої освіти.

Хоча засоби масової інформації енергійно мусують тему різниці поколінь – суперечностей між підлітками та їх батьками, проблема «розриву між поколіннями» в цілому видається занадто спрощено. Дослідження дозволяють припустити, що і родина, і однолітки мають однаково важливий вплив на життя більшості підлітків. Група однолітків надає більший вплив у питаннях формування музичних смаків і особистих пристрастей підлітка, в деяких випадках цей вплив може виявитися негативним, пов'язаний з курінням маріхуани і випивкою. Члени сім'ї впливають на підлітка більше, коли мова заходить про вибір професії, майбутні життєві цілі, фундаментальні моделі поведінки й основні життєві цінності.

У багатьох випадках значна частина молодих людей не бачить причин проводити різку межу між системою цінностей своїх батьків і своїх друзів-однолітків. Частково це може бути пояснено тим, що підлітки інтуїтивно вибирають собі друзів, які поділяють погляди, які узгоджуються з поглядами членів їх сімей.

Рання зрілість, чи молодість. Останні тенденції в розвитку західного світу – зростання індустрії послуг, збільшення термінів навчання і подовження переходу індивідів у доросле життя. У деяких відносинах сучасне суспільство виробляє новий статус між підлітковим віком і станом дорослої людини: це юність – молоді дівчата і юнаки – випускники школи. Вік 16 років – самий критичний.

Людина повинна вибрати тільки одну професію з 40000 занять, що існують у сучасному світі.

Покинувши рідну домівку, молоді люди у віці близько 20 років або трохи старше можуть обрати для себе якийсь перехідний соціальний інститут, приміром службу в армії або навчання в університеті, як початок самостійного життя, або можуть влаштуватися на роботу (за умови, що зможуть її знайти), продовжуючи жити вдома.

У цьому віці у молодих людей існують приблизно рівні шанси залишитися жити з сім'єю або виїхати і почати самостійне життя. Згодом вони стають менш залежними в фінансовому відношенні, вступають в нові соціальні ролі, приймають нові життєві уклади, при цьому набувають велику самостійність і відповідальність. З плином часу центр ваги в житті молодих людей зміщується в бік від їх рідної домівки.

Завдання майбутнього розвитку, що стоять перед індивідами у віці від 18 до 30 років, як правило, концентруються навколо двох головних цілей, які З. Фрейд визначив, як любов і робота. Через дружбу, сексуальні взаємини і трудовий досвід молоді люди приходять до перших уявлень про самих себе як про дорослих індивідів. В ідеалі вони виробляють здатність перебувати з іншою людиною у відносинах, заснованих на довірі, підтримці та ніжності. Вони можуть жити разом зі своїми сексуальними партнерами або одружитися і завести сім'ю. Вони можуть також закласти фундамент своєї майбутньої кар'єри або

зробити кар'єру в одній області, а потім відмовитися від неї. Вони можуть також безцільно плестись по життю, що часто призводить до кризи у віці близько 30 років.

Прокладаючи собі шлях у життя в юні роки, а також у середньому і більш зрілому віці, індивіди відчують сильний вплив вікових норм – правил, чого і в якому віці слід досягти людині. Культурний циферблат диктує, в якому віці для чоловіка або жінки найкраще закінчувати школу, визначатися в плані кар'єри, одружуватися і виходити заміж, народжувати дітей, займати високе становище, ставати дідом чи бабусею і виходити у відставку. Індивіди прагнуть налаштувати свій особистий «годинник» з цього соціального часу, і більшість людей з готовністю відзначають, які головні події відбулися в їхньому житті «раніше» соціального часу, в чому вони «спізнилися», а де «впоралися вчасно».

Проте в налаштуванні соціальних годин можуть спостерігатися деякі варіації. Так, чим вищий соціальний клас, до якого належить індивід, тим більше сповільнюється час настання основних життєво важливих подій, пов'язаних з віком, зокрема у молодих людей середнього класу юність зазвичай триває довше, ніж у молодих людей з робітничого середовища.

Крім того, життєвий цикл у сучасному суспільстві стає більш гнучким; ряд традиційних норм і очікувань змінюється, а вік втрачає багато зі своїх звичних значень. У результаті можна стати свідками того, що соціолог Б. Нойгартен визначила як «суспільство, яке не залежить від

віку» («age-irrelevant society»), в якому не існує єдиної вікової норми для прийняття на себе якоїсь конкретної ролі. Вона зазначає, що в даний час вже не є рідкістю 28-річний мер, 30-річний керуючий банком, 35-річна бабуся, 50-річний пенсіонер, 65-річний молодий батько і 70-річний студент.

Деякі психологи, наприклад Е. Еріксон, проводили дослідження з метою виділити регулярні, послідовні періоди і переходи в рамках життєвого циклу людини. Вони описують життя як послідовність етапів, що нагадує сходи, котрі складаються з ряду ступінчастих рівнів. Е. Еріксон робить основний акцент на психологічному розвитку, яке він ділить на 8 основних етапів.

Кожен етап ставить перед індивідом унікальну задачу, сконцентровану навколо якогось кризового, або поворотного, моменту в житті індивіда, що характеризується підвищеною вразливістю і життєвим потенціалом індивіда.

За теорією Е. Еріксона, криза, що загрожує людині на кожному життєвому етапі, має бути успішно вирішеною для того, щоб подальший розвиток індивіда йшов по «здоровому» шляху.

Отже, має місце взаємодія між індивідом і суспільством на кожному етапі може змінити хід розвитку особистості в позитивному або негативному напрямі. Здійснюючи переходи з одного етапу на інший, кожен індивід набуває нові сили і формує автентичну особистість.

Дж. Левінсон також дотримується думки про поетапний розвиток дорослого індивіда. Разом з колегами з

Єльського університету було проведено дослідження з 40 чоловіками у віці від 35 до 45 років. Вчені виявили шість періодів, починаючи з віку 18–21 рік і закінчуючи 50 роками. На думку Д. Дж. Левінсона, першорядне завдання, що стоїть перед індивідом упродовж всього його дорослого життя, полягає у вибудовуванні власної структури життя, яка не створюється раз і назавжди, а безперервно піддається модифікації і переоцінці. Перехідні періоди мають тенденцію вимальовуватися через два-три роки, а потім мають символічне значення круглих дат життя – 20, 30, 40, 50 і 60 років. У ході взаємодії зі своїм оточенням кожен індивід намічає для себе цілі, виробляє засоби для їх досягнення і переглядає базові норми.

Середній вік, або зрілість. Зрілий вік позбавлений тієї конкретики, яка властива дитинству і підлітковому періоду. Це всеосяжна і досить розмита категорія. Іноді категорія «зрілості» використовується для визначення людей у віці за 30 років, коли чоловіки і жінки приблизно вже «визначилися» зі своїми сім'ями і професійними кар'єрами.

Але цей термін також використовується для позначення індивідів «середнього віку» – тих, кому приблизно від 45 до 64 років. Яке б значення ні приписувалося терміну «зрілий вік», основні цілі залишаються такими ж, що і цілі, які стоять перед чоловіками й жінками в юності і молодості, і пов'язані з любов'ю і роботою.

Основну частину дорослого життя і чоловіки і жінки проводять на роботі. Хоча домінують економічні міркування, робота також допомагає організувати час, є сферою спілкування людини з іншими людьми, «ліками від нудьги», підтримує почуття необхідності і самоповаги. Якщо хто-то згоден платити за нашу роботу, значить, ми потрібні іншим людям і вплетені в соціальну тканину як її необхідна частина. Для все більшого числа як жінок, так і чоловіків оплачувана робота починає служити показником їхнього повноправного членства в суспільстві. У цілому задоволення від роботи прийнято пов'язувати з можливістю вільного вибору і прийняття рішень.

У віці 30 років і трохи старше чоловіки, як правило, шукають свою «нішу» в житті, «окопуються» в ній, «в'ють гніздо», а також будують довгострокові плани і приступають до їх здійснення. У 35–40 років чоловіки намагаються звільнитися від влади інших і утвердити свою незалежність.

Літній вік, або старість. Подібно до інших періодів життєвого циклу, початок літнього віку в різних суспільствах визначається по-різному. У доіндустріальних суспільствах тривалість життя, як правило, невелика, і літній вік починається раніше.

Приміром, один очевидець повідомляв, що люди племені аравак з Гайани (Південна Америка) рідко живуть більше 50 років і у чоловіків від 30 до 40 років і жінок навіть більш молодого віку «все тіло, за винятком живота, починає

скорочуватиметься, жирові відкладення зникають і шкіра звисає потворними складками».

Літературні пам'ятки також вказують на те, що в епоху європейського Відродження старими вважалися чоловіки у віці за 40 років. В даний час у багатьох західних країнах виникає новий поділ на «молодих людей похилого» і «старих літніх людей».

«Молоді люди похилого» – це люди, що вийшли на пенсію раніше прийнятого віку, вони бадьорі, повні енергії, отримують задоволення від звільнився часу, маючи можливість займатися громадською діяльністю і самореалізуватися в новій сфері.

Літній вік тягне за собою розставання з деякими соціальними ролями. Перш за все і найголовніше – людей похилого віку чекає вихід на пенсію. За традицією вважалося, що вихід на пенсію має негативні наслідки для літніх людей, оскільки статус працюючої людини означає статус господаря своєї долі – основну точку опори для дорослої особи. Життя людини на пенсії розглядається як практично безцільна, оскільки основне і першочергове завдання пенсіонера – вирішити, чим заповнити довгий і безглуздий день. В Україні не існує успішної соціалізації людей похилого віку. Соціальних норм, які б визначали життєві цілі літніх, дуже мало, і вони дуже розмиті. Справа ускладнюється ще тим, що у літніх занадто мало мотивів для того, щоб примиритися зі своєю «безглуздою роллю» –

соціальним статусом, позбавленим будь-якої значущості в суспільстві.

Смерть. Усвідомлення насування смерті вимагає від індивіда пристосування до нового визначення власної сутності. Поняття «вмираючий» передбачає щось більше, ніж просто перебіг якихось біохімічних процесів. Воно тягне за собою прийняття соціального статусу, при якому соціальні структури не просто супроводжують, а й формують досвід зіткнення зі смертю. Варто порівняти, наприклад, різницю в соціальних значеннях, що приписуються 20-річному індивіду, якому, за визначенням лікарів, залишилося жити 5 років, і зберіг хороший стан здоров'я 80-річний індивід.

Подібним чином лікарняний персонал вкладає різне завдання у догляд за пацієнтами виходячи з їх неоднакової соціальної цінності. Дослідження в одній лікарні показали, що різні соціальні критерії спонукали лікарів і сестер пристрасно боротися за життя маленької дитини і внутрішньо прийняти як належне смерть літньої жінки. І нарешті, хоча смерть є біологічним явищем, вона набуває соціальної реальності за посередництвом таких традиційних ритуалів, як прощання з покійним і похорони.

Хоча люди зустрічають смерть по-різному – як і живуть по-різному, – Е. Кюблер-Росс вважав, що процес примирення з неминучою смертю зазвичай має п'ять стадій:

- заперечення людиною того факту, що вона помирає;
- гнів, викликаний тим, що життя скоро підійде до кінця;

- спроба випросити у Бога або долі тимчасову відстрочку від смерті;
 - депресія, або «випереджає скорботу»;
 - примирення з фактом смерті.
-

ЯКОВИШИНА ТЕТЬКА

Лекція 4

Мега- та макрофактори як чинники соціалізації дитини з ООП

ПЛАН

1. Країна в аспекті макрофактора соціалізації особистості.
2. Етнічно-культурні особливості як засіб макрофакторів.
3. Суспільство в контексті макрофакторів.
4. Держава як чинник соціалізації.
5. Вплив космосу, планети і світу на соціалізацію.

Ключові поняття та терміни: країна, макрофактор, мегафактор, суспільство, держава, космос, планета, світ

Питання для самоаналізу та самоперевірки

Які є чинники соціалізації дитини з особливими освітніми потребами?

Як держава здійснює вплив на соціалізацію дитини з особливими освітніми потребами?

Чому суспільство – макрофактор соціалізації дитини з особливими освітніми потребами?

Література

1. Ентоні Д. Національна ідентичність. Київ: Основи, 1995. 223 с.
2. Зозуляк-Случик Р. Основи соціалізації особистості: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 218 с.
3. Коваль Л., Зверева І., Хлебик С. Соціальна педагогіка. Київ: ІЗМН, 1997. С. 132-142.
4. Курляк І. Соціальна педагогіка. Львів, 2003. 112 с.

5. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. Київ: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
6. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-методич. посібн. Київ: ІЗМН, 1998. С. 3-31, 73-108.
7. Москаленко В. Екологічна соціалізація особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 8. С. 1-10.

1. Країна в аспекті макрофактора соціалізації особистості. Країна, держава, суспільство у процесі соціалізації мають певний вплив і особливості. *Країна – це територія, яку вирізняють за географічним розташуванням, природними умовами, певними кордонами, яка володіє державною незалежністю, хоч може і знаходитися під владою інших країн.*

Природо-кліматичні умови країни мають опосередкований і безпосередній вплив на мешканців, їхню життєдіяльність. Наприклад, значно теплий клімат паралізує енергію, холодний – відволікає її на підтримку існування. Клімат впливає на народжуваність, густоту населення (Куба й Ісландія мають однакову площу, але клімат і географічне положення різні; у Кубі частота населення у 20 раз більша, ніж у Ісландії, хоча рівень життя вищий у Ісландії).

Від географічного розташування країни залежить відсутність або наявність існування виходу до морів і океанів, що позитивно впливає на зв'язок з іншими частинами світу. Розташування і кордони з державами впливають на економіку, культуру, політику. Усі ці фактори визначають відповідний побут країни.

Природно-географічні умови – це тільки певна «окантовка» процесу соціалізації в країні. Вони не відіграють самостійної ролі, але разом з іншими чинниками формують певні особливості соціалізації.

У загальному країна – суттєвий макрофактор соціалізації, яка впливає на особистість через культуру, що формувалась упродовж століть під впливом природно-географічних умов.

2. Етнічно-культурні особливості як засіб макрофакторів. Проблема вивчення соціалізації дітей, підлітків, молоді в різних етнокультурних умовах не є новою. Цікавим з цієї точки зору є дослідження з етнопедагогіки, яка сприяє вихованню дітей на традиціях, звичаях, дитячих іграх, забавах. Водночас етнопедагогіка не аналізує диференціації певної норми або звичаю залежно від соціально-професійної належності сім'ї, статі дитини, що не сприяє розумінню особливостей соціалізації молоді.

Тому вивчення особливостей, які притаманні певному етносу, ефективне тільки на межі різних наук. Так, етнографи порівнюють спосіб життя, форми сім'ї, особливості виховання серед різних націй. Історики і мистецтвознавці аналізують форми культури, вироби народної творчості, соціологи – типові для даного етносу види діяльності, цінності, орієнтації.

Насамперед, щоб охарактеризувати вплив етнокультур на соціалізацію, визначимо, що таке етнос.

Етнос, нація – історично сформована в певній країні стійка сукупність людей, якій притаманні загальний менталітет, національна самосвідомість, стабільні особливості культури, а також усвідомлення власної неповторності, єдності й відмінності стосовно інших подібних утворень.

Етнічна чи національна належність людини визначається, з одного боку, мовою, яку вона вважає рідною. З іншого – вона усвідомлюється самою людиною з тієї причини, що її сім'я належить до певної нації.

Етнос – явище історико-соціальне. Наприклад, українець – той, хто ідентифікує себе з українською історією і культурою, тобто з країною, у якій усі форми соціального життя орієнтовані саме на цю культуру і на загальні для даної нації історію та систему цінностей.

Кожному етносу притаманні специфічні риси, які сформовані впродовж століть під впливом природо-кліматичних, історичних, економічних, соціальних, релігійних та інших обставин. Проте слід враховувати, що під національними особливостями розглядають систему властивостей не окремої людини, а багаточисленної групи нації.

Відмінності полягають у тому, як реально здійснюється соціалізація в певному етносі, пов'язана з особливостями, які притаманні двом групам:

- 1) вітальні – життєві та біолого-фізичні;
- 2) ментальні – фундаментальні духовні якості.

Перша група характеризує способи фізичного розвитку людей різного віку, вигодовування дітей та інше. Так, зв'язок фізичного розвитку з їжею добре простежується на прикладі Японії. Існування в раціоні харчування японців великої частини продукції моря сприяє збільшенню тривалості життя. Різке ж зменшення необхідності у фізичній діяльності із-за механізації праці у фізичному розвитку перейняв на себе спорт. Відповідно, у тих країнах, де спорт є невід'ємною частиною життя, спостерігається кращий фізичний розвиток людей.

Відсутність усіх умов в Україні спричиняє дитячу смертність і захворюваність. Так, до середини 90-х років тільки 8,5% школярів 1-11 класів мають правильну будову тіла, у 35% – хронічні захворювання. Вплив національно-культурних умов на соціалізацію людей найбільш суттєво визначається менталітетом етносу.

Менталітет – глибинна духовна основа, притаманна етносу як великій групі людей, що сформувалася у певних природо-кліматичних та історичних культурних умовах. Він визначає властиві для його представників способи бачити і сприймати оточуючий світ на різних рівнях. Проявляється у притаманних представникам нації способах дії в оточуючому світі.

Перш за все, людина сприймає, засвоює і відтворює менталітет етносу за допомогою мови. Мова народу відображає його історію, життєдіяльність, сприйняття світ

світогляду, культуру, впливає на спосіб мислення людини, її цінності.

Ще однією умовою підсвідомого засвоєння менталітету етносу є наявність концепцій особистості і її виховання. Теорії особистості наявні в кожній нації. Ідеться про сукупність певних уявлень, які дають відповідь та запитання: яка природа і можливості твої, хто ти є, і ким повинен бути? Як наслідком концепції особистості – наявні в ментальності нації концепції виховання. Саме вони визначають те, що дорослі прагнуть сформувати в дітей, підлітків, молоді, як вони це роблять. Маємо на увазі ціннісну орієнтацію дорослих у сфері соціальної поведінки стосовно майбутнього покоління. Таким чином, під впливом рідної мови і при реалізації виховних концепцій у людини формується національна самосвідомість, основа якої закладається ще в дитинстві на підсвідомому рівні.

Ще у дитинстві починається, у юності продовжується усвідомлення себе як частини нації. Це відбувається через *національну ідентифікацію* (усвідомлення своєї належності до певної етнічної групи) і *формування уявлення про характерні риси своєї національної спільності*.

Формування етнічних установок пов'язане зі стилем соціалізації, що характерне для певної нації, відповідних регіонів, у котрих живуть конкретні сім'ї. Означені установки також залежать від рівня освіченості людини. Усвідомлення подібності впливає більш розвинутої здатності до узагальнення і концептуалізації, ніж

усвідомлення відмінностей між націями. Міжетнічні установки є досить стійкими, вони перетворюються у стереотипи та все ж таки можуть змінюватися у процесі історичного розвитку. Наприклад, на початку XIX ст. німців уважали не практичними, схильними до філософії, музики, але малоздатними до техніки і підприємництва. Промислова революція у Німеччині та її об'єднання звели цей стереотип до анахронізму.

Менталітет нації, засвоєний людиною шляхом національності ідентифікації через рідну мову, під впливом концепцій особистості і виховання, соціальної практики, близького оточення, проявляється в усіх аспектах соціалізації. Означене прослідковується у наступному:

1) вплив менталітету нації на сімейну соціалізацію (наприклад, у Грузії батьківська сім'я, більша ніж в Україні чи Прибалтиці) є взірцем для молоді, особливо стосовно виховання дітей. Існують відмінності у шлюбних установках. Для 80% грузинів згода батьків на створення сім'ї є обов'язковою, а розлучення за наявності дітей неможливий. У країнах Азії національні традиції заохочують до створення багатодітних сімей, а жінок, що не народжують дітей, осуджують;

2) у процесі статевої соціалізації вплив менталітету етносу відбувається через характерний еталон «мужності», «жіночості», що проявляється у певних рисах характеру, особливостях поведінки, емоційних реакціях, установках. Ці еталони відносні, їх зміст не збігається у культурах різних

народів (наприклад, арабів і євреїв). Вплив менталітету нації помітний і в міжособистих стосунках. Так, пунктуальність у Німеччині і Голландії позначилась на Іспанії і ще менше для Латинській Америці;

3) етнічні норми визначають стиль спілкування молодших із старшими, специфіку сприйняття ними один одного. Так, у європейських культурах підлітки досить емансиповані від дорослих, можуть у різних видах проявляти своє ставлення до них, навіть через грубість і неповагу, а в Азії і на Кавказі це недопустимо. Там сильними є традиції поваги до старших.

Отже, менталітет нації визначає: ставлення її представників до праці і специфічних традицій, що пов'язано з трудовою діяльністю; уявлення про побут і домашній затишок, ідеали прекрасного і потворного; основи сімейного щастя і стосунки між членами сім'ї; норми статевої поведінки, розуміння доброти, такту, стриманості.

Загалом менталітет характеризує оригінальність культурного чи інтелектуального етносу. Як писав французький етнолог Клод Леви-Строс: «Оригінальність кожної з культур полягає перш за все в її власному способі вирішення проблем, перспективному розташуванні цінностей, які є загальні для усіх людей».

3. Суспільство в контексті макрофакторів. Суспільство – термін політико-соціологічний. Він характеризує сукупність

сформованих у країні соціальних взаємин між людьми, структуру яких становить сім'я, суспільне середовище, вікові групи, а також і держава.

Суспільство – це цілісний організм із власною економічною, статеві віковою і соціальною структурами, ідеологією і культурою, якому притаманні визначені способи соціальної регуляції життєдіяльності людей. У кожному суспільстві сформовані специфічні умови соціалізації людини на кожному віковому етапі. Вони залежать від особливостей статевої, вікової і соціальної структур суспільства, від рівня його економічного й культурного розвитку, соціально-психологічного клімату.

Спеціально характеризувати суспільство як чинник соціалізації важливо тому, що в Україні до недавнього часу фактично й ідеологічно, а на рівні побутової свідомості – і дотепер суспільство ототожнюється із державою. Адже монополізована державна економіка поволі перетворюється у багатоструктурну з приватною ознакою, що може стати базою громадського суспільства.

Настав важливий період усвідомлення його переваги над державою, переваги особистості над державою. Досить нелегко навіть на рівні ідеології, не говорячи вже навіть про соціальну практику, пріоритетними визнаються загальнолюдські цінності. Усі означені кардинальні перетворення суспільства не загострили старі і перетворили нові проблеми соціалізації.

Статева структура суспільства як фактор соціалізації має значення не кількісними, а якісними показниками.

Кількісно статеву структуру характеризується співвідношенням чоловіків і жінок. В усьому світі воно приблизно таке чоловіків на 1% менше, ніж жінок. Але в окремих країнах співвідношення різне. Так, в Австралії значний дефіцит жінок, в Україні – чоловіків. Якісно статеву структуру суспільства характеризується показником рівня освіти жінок і чоловіків. Сюди ж відносять співвідношення працюючих жінок і мужчин, кваліфікованої праці, низький або високий рівень соціально-економічного статусу.

У повсякденному житті, як показують соціологічні дослідження, українські чоловіки і жінки практично з однаковою інтенсивністю дивляться телевізор, слухають радіо, ходять за продуктами в магазин, працюють у садах і городах, читають газети і книжки. Водночас жінки багато часу витрачають на приготування їжі, прання, прибирання, присвячують його вихованню дітей.

З урахуванням інших показників можна зробити такий висновок, що в українському суспільстві відбувається розмежування чоловічих і жіночих ролей. Жінки орієнтовні на дім, сім'ю, дітей, чоловіка – на заробіток, друзів. Якісні характеристики статевої структури суспільства впливають на соціалізацію людини, перш за все, визначають формування стереотипів статево-рольової поведінки, уявлення про статусний стан тої чи іншої статі.

Особливості статевої структури і їх сприйняття людиною позначаються на різних аспектах її самовизначення, виборі сфер і способів самореалізації та самоствердження.

Вікова стратифікація характерна для будь-якого віку і культури. У всіх культурах поняття «молодший», «старший», «дитина», «юнак», «стара людина» засвідчують не тільки вік людини, а і її місце у статусній структурі суспільства.

Вікова стратифікація має певні історичні особливості з погляду статусу того чи іншого віку.

Діти, підлітки, молодь, дорослі, старші формують суспільство ровесників, які мають автономне значення в процесах їхньої соціалізації.

Зупинимося на проблемі стосунків між поколіннями в суспільстві.

Залежно від темпів суспільного розвитку виділяють три типи таких зв'язків:

- у суспільстві постфігуративного типу люди, які є старшими за віком і є взірцем поведінки – для молоді, а традиції пращурів зберігаються і передаються від покоління до покоління (характерно для доінструальних суспільств);
- у суспільстві кофігуративного типу взірцем для людей є поведінка їх сучасників;
- у суспільствах профігуративного типу не тільки молоді вчаться від старших, але і старші вчаться від

молодих. Цей тип характерний для сучасних розвинених країн.

Необхідно зауважити, що в одному суспільстві наявні різні стосунки між поколіннями, а значення кожного типу в процесі соціалізації людини різне залежно від рівня і характеру розвитку суспільства. Так, у час нестабільного розвитку суспільства стосунки між поколіннями ускладнені тим, що старші переживають кризу соціальної ідентичності, а молодші, соціалізуються у шкідливих умовах, стають більш пристосовані до них.

В Україні саме економічна активність молоді, її цілеспрямованість та ефективність реалізації будуть визначати рівень економічного розвитку суспільства. У суспільстві створюються умови для соціалізації людини залежно від її соціальної структури.

Соціальна структура суспільства – більш-менш стійке співвідношення соціальних прошарків і груп, яким характерні специфічні інтереси й мотивації економічної та соціальної поведінки.

У зв'язку з цим цікавість викликають процеси, які відбуваються в Україні, особливо стрімкий соціальний і майновий поділ, диференціація, у результаті чого можна виділити низку прошарків. Відмінність між ними полягає у статусі та зацікавленнях.

Соціальна диференціація, яка відбувається у нашому суспільстві, має вагоме значення для соціалізації людини, оскільки прошарки й окремі соціально-професійні групи

виробляють специфічний стиль життя. Ідеться про визначений певний тип життєдіяльності людини, який фіксує відтворювальні риси, манери, звички, смаки, нахили, традиції, звичаї. Про стиль життя свідчать зовнішні форми буття: організація робочого і вільного часу, заняття поза трудовою сферою, влаштування побуту, манери поведінки.

Стиль життя кожного соціального прошарку специфічно впливає на соціалізацію дітей, підлітків, молоді, дорослих і старших, що належать до нього. Водночас цінності і стиль життя тих чи інших (у тому числі і кримінальних) прошарків стають для людей, які не належать до них, певним еталонам.

Так, для соціальної диференціації сучасного українського суспільства важливими є *дві тенденції*: з одного боку, формування середнього класу, якому характерні цінності праці як сфери самореалізації, ставлення до власності як цінності. Але небагаточисленність цього класу не дає можливості визначати моральний клімат суспільства, хоча саме цей клас стабілізує суспільне життя. З іншого боку, для соціальної структури українського суспільства, характерна наявність у більшості прошарків такого типу особистості як люмпен, система цінностей якого полягає у відчуженні від праці і від власності, причини перетворення комплексу неповноцінності у джерело самоповаги.

Характерно, що чим більше диференційоване суспільство, тим більше диференційовані умови соціалізації

на різних вікових етапах для різних соціальних і професійних груп населення. Рівень економічного розвитку суспільства також впливає на соціалізацію людини, оскільки визначає її рівень життя.

Рівень життя – поняття, яке характеризує рівень задоволення матеріальними і культурними потребами людей, що визначаються кількістю і якістю спожитих людиною благ і послуг, починаючи з їжі й аж до «високих потреб», пов'язаних із задоволенням духовних, етичних й інших запитів. Тому чим більш економічно розвинуте суспільство, тим більше можливостей для розвитку людини у процесі соціалізації.

Відповідно до рівня економічного розвитку суспільства створюються й умови соціалізації людини в різному віці, визначаючи можливості і стимули реалізації себе в трудовій діяльності, матеріальну основу сімейного благополуччя. Економіка визначає рівень життя старших людей залежно від розміру соціальних виплат та створення умов для додаткової освіти. Також визначає атмосферу, в якій відбувається соціалізація. Так, економічний розвиток Америки сприяє формуванню переконань у суспільстві таким чином, що люди живуть краще, ніж учора, а завтра життя стане краще. Для України, яка переживає період суспільно-політичної нестабільності, соціальної і економічної нестабільності характерно погіршення економічних показників, що призводить до нестабільності, яка викликає песимістичні настрої.

Така соціально-психологічна атмосфера впливає на соціалізацію усіх груп населення і породжує апатію, невпевненість і відповідну соціальну поведінку – «агресію, вандалізм, алкоголізм та інше». Складність соціалізації обумовлюється політико-ідеологічними і соціально-політичними процесами, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, де на зміну ідеології тоталітаризму прийшов нестійкий плюралізм.

Тому зростання ролі значення суб'єктивності людини у процесі соціалізації пов'язане з тим, що зміна соціальної структури веде до зміни внутрішнього світу людини, її психології, ціннісних орієнтацій. У стабільному суспільстві детермінація соціальної поведінки йде від потреб і соціального статусу – до зацікавлень і цінностей, у нестабільному – відбувається переверт фактів детермінації: від цінностей – до зацікавлень і потреб. Тому великого значення набувають самосвідомість особистості, самовизначення, знаходження власного «Я» у «перекрученому» світі.

4. Держава як чинник соціалізації. *Держава – політично-юридичне поняття, яке характеризує сукупність взаємозв'язаних інституцій і організацій (урядовий апарат, адміністративні і фінансові органи тощо). Це ланка політичної системи суспільства, яка володіє владними функціями.*

Чинником соціалізації вона виступає у трьох аспектах. З одного боку, для неї характерні політика, ідеологія, економічна і соціальна практика, які створюють відповідні умови життя громадян, їх розвитку і самореалізації. Діти і дорослі більшою чи меншою мірою успішно функціонують у цих умовах, засвоюють норми й цінності, які сповідує держава і які реалізуються у соціальній практиці.

З іншого боку, держава здійснює відносно напрямлену соціалізацію своїх громадян, які належать до відповідних статево-вікових, соціально-професійних, національно-культурних груп.

Соціалізація відбувається при вирішенні групами завдань, що є необхідним для здійснення ними своїх функцій. Так, у сфері соціально-економічної політики держава визначає мінімальну і максимальну вікову межу трудової діяльності громадян. Вона приймає закони, які передбачають використання трудових ресурсів у промисловості, обмежуючи й заохочуючи участь у різній професійній діяльності людей залежно від статі, стану здоров'я, рівня освіти.

У сфері національно-культурної політики держава створює правові, організаційні, матеріальні умови для участі на рівних умовах усього населення в усіх сферах життя або запроваджує певні обмеження чи пільги для окремих груп. Наприклад, низка професій є доступними для тих, хто досконало володіє державною мовою.

З третього боку, держава здійснює більш-менш ефективну ціленаправлену соціалізацію своїх громадян, створюючи для цього інститути, що виконують функції виховання певних вікових і соціальних груп населення, а також умови, які спонукають займатися соціалізацією організації, що не стосується безпосередніх функцій. Найбільш послідовно держава впливає на соціалізацію підростаючих поколінь через створення спеціальної системи виховних організацій.

Із середини XIX ст. виховання стає одною із головних функцій держави. Вона прагне, щоб виховання якнайповніше формувало людину, котра відповідає соціальному замовленню та визначається суспільним і державним ладом.

До середини XX ст. у найрозвинутіших країнах неабияка увага зі сторони держави приділялася ціленаправленій соціалізації не тільки підростаючих поколінь, а і молоді, дорослих і старших людей.

Головним напрямом діяльності державних інституцій є професійна підготовка і перепідготовка молоді та дорослих, культурна і соціальна адаптація імігрантів, соціальна допомога малозабезпеченим, престарілим, дезадаптованим, дезорганізованим сім'ям і групам населення.

З погляду соціальної педагогіки, характеристика макрофакторів соціалізації має певний зміст, який можна подати через функції даної галузі науки. Зокрема, теоретико-

пізнавальна передбачає опис макрофакторів соціалізації для того, щоб охарактеризувати процес соціалізації повністю. Це по-перше. По-друге, опис макрофакторів створює передумови для виявлення залежності соціалізації людини від усієї сукупності умов, у яких вона перебуває. Для здійснення прикладної функції соціалізація суттєва, оскільки дозволяє враховувати той об'єктивний вплив, який здійснюється на людину. Організація соціального виховання створює передумови для визначення позитивних і негативних потенцій, пошуків шляхів їх зміни.

Отже, відносно спрямована соціалізація, яку здійснює держава, створює певні умови конкретним людям для вибору життєвого шляху, їх розвитку і самореалізації.

5. Вплив космосу, планети і світу на соціалізацію. Космос і проблема його впливу на життя людей на планеті Земля привертати увагу ще в давні часи.

Повністю можливо, що у процесі пізнання незвіданого ми зможемо пояснити незрозумілі нам причини і закономірності соціальних процесів і явищ у світі, в окремих країнах, що допоможе змістовніше охарактеризувати *космос* як мегафактор соціалізації.

Планета – поняття астрономічне, яке характеризує небесне тіло за формою близьке до кулі, отримує світло і тепло від Сонця й обертається навколо нього по орбіті. На одній із великих планет – Земля – у процесі історичного розвитку утворилися різні форми соціального життя людей.

Світ – поняття соціолого-політичне, що означає сукупність людського співтовариства, яке існує на нашій планеті.

Планета і світ органічно взаємопов'язані і взаємозалежні. Світ виник і розвивається в природно-кліматичних умовах, що відрізняє планету Земля від інших планет.

У процесі свого розвитку світ здійснював вплив на стан планети, який став найбільш відчутним у ХХІ столітті, зумовили глобальні планетно-світові процеси і проблеми. Глобальні питання визначають як проблеми, які виникають у результаті швидкого розвитку виробничих сил і досягнення таких масштабів суспільного виробництва, коли з'являється небезпека порушення балансу між суспільством і природою. Глобальні проблеми мають загальнолюдський характер, планетарні масштаби прояву. Від їх вирішення залежить процес людської цивілізації.

Наймасштабніші з них – забруднення оточуючого середовища, бідність (1 млрд. 300 млн. мешканців Землі вважають «абсолютно бідними»), безробіття (120 млн.), злочинність, відсутність соціальної справедливості.

Відмінності в культурах і нерівномірності екополітичного розвитку країни породжують глобальні конфлікти у світовому співтоваристві. Фундаментальним джерелом конфліктів між людьми у новому світі, який виник після холодної війни, стали культурні відмінності.

Так, на прикордонній зоні між слов'яно-православною й ісламською цивілізаціями знаходиться карибський конфлікт, латиноамериканська ісламська конфронтація в Ірані. В останні десятиріччя ХХ ст. у світовому співтоваристві з'явилися нові тенденції, які впливають на соціалізацію людей у наш час. Змінюється расова структура мешканців Землі. Збільшуються представники чорної і жовтої рас, зменшуються – представники білої раси. Водночас спостерігається завершення «демографічного вибуху» у країнах, що розвиваються. Багато молодих мешканців не хочуть бути матерями багатодітних сімей. Збільшення кількості міст навіть у бідних країнах веде до утворення «трущоб».

За деякими прогнозами, відмінність між розвинутими країнами і тими, що розвиваються, має тенденцію до зростання.

Отже, соціалізація людини сьогодні відбувається під впливом багатьох світових, планетних процесів – екологічних, демографічних, економічних, воєнно-політичних. Господарська діяльність, яка сприяє забрудненню оточуючого середовища, позначається на умовах життя усього населення Земної кулі. Нерівномірність розвитку суспільства, позначається на розподілі валового національного продукту тої або іншої країни, виробництві, соціальних інвестиціях, споживанні та накопиченні матеріальних благ і безпосередньо впливають на умови соціалізації від людини упродовж свого життя. Наслідком

означених процесів і проблем є те, що в даний час доля кожної людини суттєво залежить від загального стану справ на нашій планеті.

ЯКОВИШИНА ТЕТЬКА

Лекція 5

Сім'я та її вплив на соціалізацію дитини з особливими освітніми потребами

ПЛАН

1. Сім'я як інститут первинної соціалізації дитини з ООП.
2. Загальна характеристика родини.
3. Типологія сім'ї.
4. Етапи соціалізації сім'ї, в якій є дитина з особливими освітніми потребами.
5. Батьки та інклюзія.

Ключові слова та поняття: соціальний інститут, сім'я, сім'я як соціальний інститут, первинний інститут соціалізації особистості, категорії сімей, соціальна система, сім'я як соціальна система, власний потенціал сім'ї, благополучна сім'я, неблагополучна сім'я, функції життєдіяльності сім'ї; типологія сім'ї; родина.

Питання для самоаналізу та самоперевірки

*Охарактеризуйте сім'ю як соціальний інститут
Який тип сім'ї, на вашу думку, переважає у
сучасній Україні?*

Література:

1. Бібік Н. Соціалізація молодших школярів у взаємозв'язку урочної та позаурочної діяльності: методичний посібник/ Бібік Н. Київ: КОНВІ ПРИНТ, 2020. 104 с.
2. Верхоляк М. Роль сім'ї в соціалізації дитини з особливими освітніми потребами (ОПП) в умовах інклюзивної освіти. *Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Професійна освіта та*

зайнятість осіб з особливими потребами: інноваційні підходи», 16-17 жовтня 2019 р. Львів. 2019.

3. Вікторова Л., Тверезовська Н., Михайліченко М., Ржевський Г. Основи соціалізації особистості [текст]: навч. посібник для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка». Київ: «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 475 с.

4. Гопанчук В. Сімейне право України. 2009. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://all-sci.net/pravo-semeynoe/simya-rodinnist-svoyatstvo-ponyattya.html>.

5. Декларація прав дитини: ООН від 20 листопада 1959 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_384.

6. Загальна декларація прав людини: Організація Об'єднаних Націй від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

7. Зозуляк-Слущик Р. Основи соціалізації особистості: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 218 с.

8. Колупасева А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. Київ: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.

9. Колупасева А., Савчук Л. Діти з особливими потребами та організація їхнього навчання. Видання допов. і переробл. Навчально-метод. посібн. Київ: АТОПОЛ. 2011. 274 с.

10. Конвенція про права дитини: ООН від 20 листопада 1989 р.: станом на 21 грудня 1995 р. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. № 1. Ст. 205.

11. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-методич. посібн. Київ: ІЗМН, 1998. С. 3–31, 73–108.

12. Мироненко В. Сім'я як головний інститут соціалізації дитини. *Юридична наука*. № 2. 2013. С. 49-54.

13. Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу: навч. посібн. Чернівці: Рута, 2007. С. 44–53.

14. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III: станом на 16 травня 2013 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
15. Савчук Л. «Особлива» дитина в навчанні / За мат. наук.-мет. пос. «Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання». Колупаєва А., Савчук Л. Рівне: РОППО. 2010. 44 с.
16. Сімейний кодекс України: станом на 4 липня 2013 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
17. Яковишина Т. Особливості соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Світ наукових досліджень. Випуск 28: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 21-22 березня 2024 р.) / за ред.: О. Патряк та ін. ГО «Наукова спільнота», WSZIA w Opolu. Тернопіль: ФОП Шпак В.Б. 2024. 191 с. С. 58-61.

1. Сім'я як інститут первинної соціалізації дитини з ООП. Розвиток сучасної України та інтеграція у Європейський простір значною мірою впливають на формування її освітньої політики. Особливо це питання стосується забезпечення права дітей з ООП на навчання та повноцінне життя. Прийнявши Саламанкську декларацію про політику, принципи і практичну діяльність у сфері освіти осіб з ООП (Саламанка, Іспанія, 1994 р., ЮНЕСКО), усі країни світу постали перед проблемою вдосконалення їхньої системи навчання, виховання та соціальної адаптації. Аби уникнути словесної дискримінації, дітей з порушеннями психофізичного розвитку стали називати такими, що мають особливі освітні потреби (ООП).

У Сімейному кодексі України визначено, що сім'я є первинним та основним осередком суспільства, а також наводиться визначення складу сім'ї, до якої належать особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки.

У Законі України «Про охорону дитинства» вказано, що сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків.

Про важливе значення сім'ї у формуванні особистості дитини міститься не лише в національному законодавстві, але і в міжнародних нормативно-правових актах. Так, Конвенція про права дитини визначає сім'ю як основний осередок суспільства і природне середовище для зростання і благополуччя всіх її членів і особливо дітей.

У Декларації прав дитини наголошується на тому, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові та розуміння. Вона повинна, якщо це можливо, зростати під опікою і відповідальністю своїх батьків.

В Україні станом на 01.01.2018 року проживає 7,6 млн. дитячого населення, з яких упродовж 2018-2019 навчального року 37,7 тис. дітей навчаються у спеціальних закладах загальної середньої освіти, 15, 8 тис. дітей – у

санаторних школах і, лише, 11, 8 тис. дітей охоплені інклюзивним навчанням у звичайних школах.

Упродовж усього життєвого шляху особистості сім'я є найближчим мікросоціальним оточенням, яке опосередковує і визначає своєрідність життєдіяльності, є провідним мікрофактором соціалізації особистості. Основні соціалізуючі функції сім'ї полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда; формуванні статевої ідентифікації дитини; її розумовому розвитку та розвитку здібностей і потенційних можливостей; забезпеченні почуття захищеності, формуванні ціннісних орієнтацій особистості; допомозі в оволодінні нею основними соціальними нормами.

Сім'я – суспільний інститут, що історично покликаний вирішувати виховні завдання. Саме в родині у свідомості дитини формуються уявлення про життєві цілі, моральні цінності, виробляються зразки поведінки.

Сім'єю традиційно прийнято вважати первинну соціальну групу, в якій народжуються індивіди і яка забезпечує їхнє початкове виховання, фізичну, психологічну та в цілому соціальний захист і підтримку. Крім того, згідно традиційного визначення, сім'я являє собою соціальну систему, змінюється в часі та складається з індивідів кількох поколінь. Зазвичай всі члени такої системи об'єднані родинними узами, тобто багатосторонніми відносинами між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, братами і сестрами, іншими родичами, котрі живуть разом і

провідними спільне домашнє господарство. Як і будь-яка активна соціальна система, вона знаходиться в постійній взаємодії з навколишнім соціальним середовищем і під її впливом відчуває різні зміни.

Аналіз існуючих підходів у розгляді сім'ї як одного з соціальних інститутів соціуму дозволяє виділити значущі елементи в соціально-педагогічній характеристиці сім'ї:

1) класифікаційні ознаки (типи сімей та їхній сімейний уклад, характерні для сім'ї соціально-педагогічні явища і процеси, стан здоров'я, соціальна мобільність, споживчу поведінку та ін.);

2) характер проблем життєдіяльності сім'ї (співвідношення цінностей подружжя та дітей, внутрішньосімейні ролі, міжособистісна адаптація, виховання дітей та ін.);

3) потенційні можливості сім'ї (інтелектуальний, моральний, виховний, економічний потенціал, що включає поточний стан психологічного здоров'я сім'ї та ін.).

Найважливіша характеристика динамічного компонента власного потенціалу сім'ї – психологічне здоров'я сім'ї; схожість сімейних цінностей, функціонально-рольова узгодженість, соціально-рольова адекватність, адаптивність в мікросоціальних відносинах; емоційна задоволеність, спрямованість на сімейне довголіття.

Серед чинників, які найбільше впливають на успішність соціалізації дитини з ООП в сім'ї, є: повага до дитини; сприйняття її такою, якою вона є; похвала і

заохочення дитини; розмова з дитиною, вислуховування її, спостереження за нею; підкреслення її сильних сторін; вплив на дитину проханням – найефективніший спосіб давати їй інструкції.

Таким чином, значущим показником соціально-педагогічної характеристики сім'ї як активної соціальної системи є власний потенціал сім'ї. Основу його структури становить динамічний компонент, що виявляється у вигляді її психологічного здоров'я. Будь-яка сім'я схильна до зміни свого становища в класифікаційної типології.

Так, в результаті розлучень, овдовіння щорічно сотні сімей стають неповними, тисячі сімей через відсутність житла знаходять статус проблемної; практично кожна друга сім'я постійно зустрічається з серйозними психолого-педагогічними проблемами. Реально будь-яка сім'я (міська, сільська тощо) має право розраховувати на активну допомогу сімейного соціального педагога. У сім'ї, до якої б соціальної групи вона не належала, існують функції, які в тій чи іншій формі зберігаються реально або в потенції протягом усього життєвого циклу повноцінної сім'ї.

Серед найважливіших стосовно до сучасної родини можна виділити такі **функції**:

- виховна;
- функція господарсько-побутових відносин;
- функція інтелектуального спілкування;
- функція психологічної розрядки;
- функція дітонародження і сексуально-еротичних відносин.

Функція соціалізації дітей на думку А. Харчевого відноситься до специфічних функцій сім'ї, тобто впливає з сутності сім'ї та залишається при всіх змінах суспільства.

Серед різних категорій сімей, найбільш значимих для соціально-педагогічної характеристики сім'ї як соціального інституту, слід виділити: молоді, середньовікові, літні сім'ї; бездітні, малодітні, багатодітні та складні сім'ї; сім'ї благополучні і неблагополучні; позашлюбні і змішані; неповні і материнські, а також дистантні, різнорідні, міжнаціональні. Кожній з них властиві свої особливості і роль у соціумі та в соціалізації, коло спілкування і його зміст, особливості емоційної глибини спілкування членів сім'ї з представниками мікрооточення свого і протилежної статі, соціально-педагогічні цілі сім'ї тощо.

2. Загальна характеристика родини з дитиною з ООП.

Сім'я як соціальний інститут являє собою сукупність соціальних норм і культурних зразків, які визначають систему поведінки у відповідності з цими нормами, регулюють відносини всередині сім'ї, між членами сім'ї і між ними та суспільством.

Що ж таке сім'я? Виявляється, на це питання не так-то просто відповісти. Існують різні думки щодо того, що є ядрним, сутнісним в понятті «сім'я». Найбільш часто «ядром» сім'ї вважають подружню пару з додаванням дітей і родичів. Так, за визначенням Н. Соловійова, сім'я – це мала соціальна група, найважливіша форма організації

особистого побуту, заснована на подружньому союзі і спорідненість, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, що проживають разом і провідними спільне господарство.

Родинні зв'язки можуть бути трьох видів: кровна спорідненість (брати і сестри), породження (батьки – діти), шлюбні відносини (чоловік – дружина, подружжя). Таке визначення сім'ї, засноване на першій погляд на зовнішніх і апсихологічних критеріях, насправді підкреслює дві характеристики сім'ї, які мають ключове значення для розуміння закономірностей функціонування сім'ї. *По-перше*, розуміння сім'ї як малої соціальної групи ставить ефективність її функціонування в залежність від вирішення проблем внутрішньогрупової комунікації, тобто спілкування між членами сім'ї, розподілу влади та лідерства, вирішення конфліктів, міжгрупової взаємодії як побудови її відносин з соціальним оточенням – з прабатьківською сім'єю та ін. *По-друге*, особливий характер сім'ї як малої соціальної групи пов'язаний з високою афективною інтенсивністю і емоційною «перенасиченістю» відносин між членами сім'ї, де на одному полюсі – відносини любові, прийняття і прихильності, а на іншому – відносини ненависті, відкидання, залежності, негативізму.

А. Харчев визначає сім'ю як історично конкретну систему взаємовідносин між подружжям, між батьками і дітьми як малої групи, члени якої пов'язані шлюбними чи родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною

моральною відповідальністю. Соціальна потреба у сім'ї обумовлена потребою суспільства у фізичному і духовному відтворенні населення.

Таким чином, як зазначає В. Дружинін, А. Харчев включав в сім'ю не тільки родинні та соціальні, а й етичні відносини, вважаючи основною функцією сім'ї відтворення населення, духовне і фізичне. Сім'я є і соціальним інститутом, і малою соціальною групою і, отже, підпорядковується відповідним законам функціонування. В. Дружинін, конкретизуючи це положення, вважає, що «сім'я є соціальним інститутом, а конкретна сім'я – інституалізованою соціальною групою, функція якої полягає в первинній соціалізації дітей»

Інститут родини принципово відрізняється від інших соціальних інститутів не тільки сферою відносин, тобто змістом, який їм регулюється, а й іншими позиціями. Перш за все, сім'я як соціальний інститут зберігає свою значущість упродовж усього життя людини (на відміну, наприклад, від школи або вузу, які значимі лише на певному етапі життя людини, хоча їх вплив на долю людини, його майбутнє важко переоцінити).

Крім того, інститут сім'ї – найдинамічніший соціальний інститут. Можна виділити, принаймні, три вектора розвитку сім'ї. По-перше, сім'я змінюється в історичній перспективі. Оскільки інститут сім'ї регулює відносини сім'ї з суспільством, а суспільні форми та соціальні умови постійно трансформуються, то, отже, під

впливом цих трансформацій змінюється і сама сім'я. Зміни, що відбуваються в нашому суспільстві на сучасному етапі, викликали і продовжують викликати кардинальні зміни в інституті сім'ї. По-друге, сім'я розвивається і як цілісний організм, існують певні стадії розвитку сім'ї та закономірності їх проходження. У міру розвитку сім'ї змінюються не тільки її функції, склад і структура, але змінюються самі члени сім'ї, а отже, і їхні стосунки. І нарешті, змінюються роль і функція сім'ї упродовж індивідуального життя людини, у міру проживання їм вікових періодів.

Виділяють *три історичні типи сім'ї*: патріархальний (традиційна сім'я), дітоцентристський і подружній (демократична сім'я).

В основі *патріархального типу сім'ї* лежать два основних принципи: на всіх стадіях життєвого циклу сім'ї існує жорстка статеві субординація і відсутня особистісна вибірковість. Патріархальна сім'я будується на відносинах домінування — підпорядкування (авторитарної влади чоловіка, залежності дружини від чоловіка, а дітей від батьків), тобто батьківська влада абсолютна, система виховання авторитарна.

У *дітоцентристській родині* пріоритетом є виховна функція. Для такої сім'ї характерні відносно рівноправність подружжя, близькість у відносинах подружжя, батьків і дітей. Виховання дітей є головним сенсом життя сім'ї, головне завдання батьків — забезпечення щастя дитини.

Дітоцентристська сім'я зазвичай малодітна, час народження і кількість дітей планується подружжям, дитина в такій родині завжди бажана. Дитячо-батьківські відносини пронизані любов'ю і прихильністю. Подружня сім'я – новий, сучасний тип, що формується протягом останніх десятиліть. На першому плані в цій сім'ї – турбота сім'ї про розвиток дітей і кожного з подружжя як автономної особистості в системі емоційно насичених, симетричних, змістовних сімейних відносин.

У подружньому типі родини мета виховання дітей поступається місцем цінностям особистісної автономії, самореалізації всіх членів сім'ї.

У сучасній сім'ї особлива роль відводиться батьківству. Любов до дітей – це поняття історичне, протягом століть воно зазнало серйозних змін. Особливу цінність батьківство набуває в ХХ ст., коли на перший план в дитячо-батьківських відносинах виходять прихильність, емоційна і духовна близькість. У сучасному суспільстві період дитинства продовжується, і саме на батьків покладається відповідальність за виховання і навчання дітей. Відповідальність за дітей (фінансову, моральну, соціальну) батьки несуть аж до закінчення школи, а часто – і до завершення вищої освіти, тобто до того моменту, коли дитина набуває статусу дорослого члена суспільства.

Ще однією характерною особливістю сучасної сім'ї є те, що в основі її лежать (або повинні лежати) любов, емоційне прийняття та підтримка. Сім'я, як правило,

ґрунтується на почутті – почутті любові, яке визначає її психологічну та моральну атмосферу, характер взаємодії членів сім'ї.

Свій погляд на відносини в родині пропонує В. Дружинін. На його думку, оскільки сім'я є соціальним інститутом, а конкретна сім'я – інституалізованою соціальною групою, вона скріплюється відносинами домінування – підпорядкування, відповідальності та емоційної (психологічної) близькості. Між цими видами відносин, що реалізуються в сім'ї, існують певні зв'язки. Роль лідера, глави сім'ї передбачає відповідальність за сім'ю в цілому, а не тільки за окремих членів сім'ї.

За припущенням В. Дружиніна, максимально стабільною є сім'я, де суб'єкт відповідальності і влади – одна і та ж особа, а члени сім'ї психологічно ближче до неї, ніж один до одного. Нормальною можна вважати сім'ю, де відповідальність за її благополуччя несе чоловік. При будь-яких відносинах влади – підпорядкування в сім'ї, при будь-якій емоційній дистанції з членами сім'ї чоловік повинен нести відповідальність за сім'ю. Сім'я терпить крах, коли чоловік або не здобуває, або втрачає відповідальність за сім'ю як ціле, або з будь-яких причин не може виконувати свої обов'язки. Якщо чоловік втрачає або не несе тягар відповідальності, сім'я є аномальною. Зауважимо, що при такій жорсткості визначення з поняття нормальної сім'ї випадають сім'ї, де відповідальність за сім'ю несе жінка, тобто досить типові родини.

На психічному рівні сім'я проходить декілька стадій по сприйняттю дитини з ООП:

Перша стадія – розгубленість, страх. Батьки відчують безпорадність, тривогу за долю дитини. У цей час формуються передумови для встановлення соціально-емоційного зв'язку між батьками і дитиною з ООП.

Друга стадія – стан шоку трансформується в заперечення поставленого діагнозу. Крайня форма, що негативно впливає на освітній процес – відмова від проходження комплексної психолого-педагогічної оцінки розвитку дитини і надання їй будь-якої психолого-педагогічної допомоги.

Третя стадія – депресія у міру прийняття наявності у дитини ООП і правильної оцінки ситуації.

Четверта стадія – психічна адаптація на основі повного прийняття ООП у дитини.

П'ята стадія – характерна вмотивована поведінка батьків дитини з ООП, вони активно шукають допомоги для дитини, будують плани на її майбутнє.

Варто зазначити, що незначна частина сімей досягає останніх двох відносно благополучних стадій. Існує чіткий зв'язок між сприйняттям сім'єю дитини з ООП і можливістю її соціалізації. Водночас не можна різко розмежовувати названі типи реакцій батьків, оскільки вони бувають і змішаними. Головне завдання сучасного педагога – навчити батьків сприймати власну дитину з ООП як особистість. Важливо, щоб сім'я дитини відчувала увагу з боку

педагогічних працівників, зацікавленість учителів у розвитку дитини, їхню готовність допомогти батькам у вихованні дитини.

3. Типологія сім'ї. У відповідності з різними критеріями виділяють різні типи сімей. Так, *за складом сім'ї можна виділити нуклеарну, розширену, неповну і змішану сім'ю.*

Нуклеарна (або ядерна) сім'я складається з подружжя та їхні дітей. У разі якщо сім'я бездітна, то сім'ю складають лише подружжя. Нуклеарна сім'я, в яку входять прабадьки або інші близькі родичі, називають розширеною (або доповненою) сім'єю.

Змішана сім'я (перебудована) – це сім'я, в якій місце чоловіка (або обох подружжя) займає інший член сім'ї. Прикладом змішаних сімей є сім'ї, створені у повторному шлюбі, де в одного або обох подружжя є діти від попередніх шлюбів.

Неповна сім'я – це сім'я, в якій унаслідок розлучення або смерті відсутній один із подружжя. До неповних відносяться і сім'ї, які складаються з матері і дитини (дітей), народженого (-них) поза шлюбом. Неповна сім'я належить до групи ризику, насамперед через те, що у дітей в такій сім'ї відсутні зразки для ідентифікації, зразки стосунків чоловіка і жінки, а також через функціональних перевантажень одного з членів сім'ї.

Іншим критерієм, за яким будується типологія сім'ї, є кількість дітей. За цим критерієм виділяють сім'ї *бездітні*,

однорідні, малодітні та багатодітні. Багатодітною в наш час вважають сім'ю, що має трьох і більше дітей.

Критерієм типології може бути також сімейний стаж, особливості розподілу ролей і характер взаємодії в сім'ї (за цим критерієм виділяють авторитарні, демократичні і егалітарний сім'ї), місце проживання (міські, сільські, які проживають у віддалених районах сім'ї), соціальна однорідність сім'ї та ін.

4. Етапи соціалізації сім'ї, в якій є дитина з особливими освітніми потребами. Сім'я дитини з відхиленнями в розвитку є її першим соціалізуючим інститутом. Процес дорослішання дітей такої категорії проходить з великими труднощами та у дещо сповільненому темпі, його також можна розділити на етапи:

I етап соціалізації – входження дитини в соціум. Першою сходинкою є адаптація її в сім'ї. Успішність цього процесу залежить від того, наскільки адекватно члени родини реагують на проблеми дитини і допомагають у їхньому подоланні. Виникаючі труднощі – результат неправильної позиції батьків та інших членів сім'ї.

II етап соціалізації – це перебування дитини в закладі освіти. Важливу роль має відіграти такт педагогів, повага до дитини з особливими освітніми потребами. Налаштування дитини на перебування у закладі, на важливість нових змін у її житті виконують члени родини.

III етап соціалізації – адаптація дитини та її сім'ї власне у суспільстві, (пошук інших сімей з подібними проблемами, встановлення контактів, пошук своєї «соціальної ніші»). Всі ці процеси неможливі без активної діяльності соціальних та психологічних служб (районних, міських, шкільних).

Однак роботу з сім'ями дітей з особливими потребами неможливо чітко організувати без всебічного вивчення проблем сім'ї, родинно-дитячих відносин. Гармонійна внутрісімейна атмосфера розцінюється як корекційне середовище для дитини.

Сім'ї, в яких виховуються діти з відхиленнями в розвитку, живуть під вантажем чисельних проблем, не кожен батько чи мати виявляються здатними прийняти недугу дитини, адекватно реагувати на постійно виникаючі проблеми.

Відомо, що пролонгована психотравмуюча ситуація здійснює негативний вплив на психіку батьків та ускладнює їхнє відношення до дитини. Декого з батьків трагічність ситуації надламує. А власне особистісні якості батьків визначають можливості соціалізації дітей та адаптації до життя, тобто їхнє майбутнє.

Важливою є наявність у батьків такої важливої якості як стресостійкість, саме вона необхідна для підтримки дитини. Відсутність же цієї якості вказує на нездатність батьків здійснювати виховання та соціальний супровід власної дитини протягом всього життя, взаємодіяти з

фахівцями різного рівня чи навпаки, свідчить про схильність до аутизації по відношенню до дитини чи соціуму.

Якими ж особливостями вирізняються *сім'ї, що негативно впливають на формування дітей?* Деякі вчені розрізняють такі їхні види:

1. *Неблагополучна сім'я.* Всередині родинних стосунків таких сімей іде несумісність у поглядах і принципах організації сім'ї, прагнення досягти цілей за рахунок використання чужої праці; бажання підкорити своїй волі іншого. Це сім'ї з неблагополучною емоційною атмосферою, де батьки не тільки байдужі, а й грубо ставляться до дітей; сім'ї з нездоровою моральною атмосферою тощо.

2. *Конфліктні сім'ї* (батьки не прагнуть позбутися недоліків свого характеру).

3. *Сім'ї з недостатнім виховним ресурсом* (неповні сім'ї або з низьким загальним рівнем розвитку батьків). Низька освіченість або відсутність виховання не дає змоги допомогти дітям у навчанні та вирішенні інших проблем.

4. *Педагогічно некомпетентні сім'ї* (де панують надумані чи застарілі уявлення про дитину. Наявне бажання в батьків зберегти у дитини певні зразки поведінки, які їм подобаються – слухняність, неактивність).

Підготовка дитини до школи – це формування навичок дисципліни. Швейцарський психолог Ж. Піаже виділяє важливі умови, завдячуючи яким правила, яких ми вчимо дітей, перетворюються на почуття обов'язку.

Найсуттєвішими з них є схвалення оточуючих, задоволення, яке отримує дитина при дотриманні правил, а також почуття поваги до тієї людини, яка диктує його. Ворожість, агресивність, психічні зриви у дітей – це наслідки батьківських покарань.

В основі порушень поведінки дитини лежать її приховані прагнення. Американський психолог Р. Дрейкурс виділяє 4 найбільш типові і важливі цілі недисциплінованої поведінки дитини. Це дитина, яка:

- ✓ хоче звернути на себе увагу;
- ✓ не хоче коритися дорослим, прагне отримати над ними верх;
- ✓ бажає помститися дорослим за те, що вони її не люблять і ображають;
- ✓ хоче демонстративно показати, що вона ні на що не здатна, і хоче, щоб її залишили у спокої.

5. Батьки та інклюзія. Учителі давно усвідомлювали значення участі батьків у житті школи, однак родини й надалі мають визначальний вплив на дітей упродовж усього їхнього навчання. Отож, пошуки відповідних способів забезпечення участі та співпраці батьків зі школою залишаються у школах потрібним та непростим завданням, яке набуває особливої ваги у школах інклюзивних.

Важливість праці з батьками підкреслюється і в українському законодавстві. Зокрема, Закон України «Про

загальну середню освіту» засвідчує, що «батьки є учасниками освітнього процесу» і мають право:

- ✓ вибирати заклади освіти та форми навчання для неповнолітніх дітей;
- ✓ приймати рішення щодо участі в інноваційній діяльності закладу загальної середньої освіти;
- ✓ обирати і бути обраними до органів громадського самоврядування загальноосвітніх навчальних закладів;
- ✓ звертатися до відповідних органів управління освітою з питань навчання і виховання дітей;
- ✓ захищати законні інтереси дітей.

У контексті існуючого законодавства очікується, що всі школи повинні:

- Повідомляти батьків про успіхи дітей.
- Надавати інформацію про шкільну навчальну програму.
- Підключати батьків до керівництва.
- Проводити для всіх батьків щорічні збори.

Особливої ваги ці тези набувають стосовно батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку. Адже освіта таких дітей є спільним завданням батьків і фахівців. Позитивне ставлення до цього батьків безумовно сприяє інтеграційним процесам як у школі, так і у суспільстві в цілому.

Відтак, головними ініціаторами у впровадженні програм залучення в Україні, як і в цілому світі, є батьки. Це, найперше, відбувається тому, що батьки є природними

носіями ідеї, духу залучення дітей з особливими потребами до загальної системи і, крім того, вони є замовниками і споживачами цього виду освітніх послуг.

Втім батьки, як і будь-яка ланка, дотична до інклюзії, потребують відповідної підтримки і допомоги, що безумовно, підвищить у цьому їхню роль. Обов'язковим є отримання батьками широкого спектру послуг аби надати їм можливість стати компетентними захисниками прав своїх дітей, для подальшого використання цих навичок у відстоюванні права дитини на рівний доступ до якісної освіти, забезпечення економічної та соціальної незалежності дітей у майбутньому.

Варто батьків дітей з особливими потребами:

1. Навчити краще розуміти внутрішній стан дітей та стати компетентними захисниками їхніх прав та інтересів.
2. Оцінити потреби та забезпечити надання освітніх, соціальних та інших послуг сім'ям з дітьми з особливими потребами.
3. Забезпечити інформаційною підтримкою для задоволення їхнього професійного зростання у відстоюванні прав і інтересів дітей з особливими потребами.
4. Спонукати до розвитку активної громадянської позиції, сприяти створенню батьківських організацій.

Загальна інформація для батьків щодо роботи у класі

1. Відчуйте атмосферу в класі – зверніть увагу на рівень шуму, на активність дітей, на взаємодію вчителя з учнями.

2. Приєднайтеся до групової діяльності. Посидьте поруч з дітьми.
3. Під час проведення занять давайте дітям певний час самим подумати над тією чи іншою проблемою і лише потім пропонуйте свою допомогу.
4. Не соромтеся за потреби розпитувати членів педагогічного колективу.
5. Не намагайтеся інтерпретувати дитячі роботи (малюнки, будівлі з кубиків, деревини тощо), даючи їм назви. Запитуйте малят, що вони зробили.
6. Не говоріть про конкретних дітей з іншими дорослими, їхніми батьками чи членами сімей. Якщо у вас є запитання, коментарі або ви чимось стурбовані, зверніться до вчителя чи директора.
7. Не обговорюйте поведінку дитини у її присутності.
8. Розповідайте про свої ідеї та пропозиції членам педагогічного колективу, щоб вони могли використати їх у своїй роботі.
9. Дотримуйтеся принципів керівництва класом і методів розв'язання проблем, визначених учителем.
10. Взаємодійте з радістю тощо.

У своїй роботі з батьками вчителям бажано дотримуватися таких принципів:

1. Первинним джерелом інформації про батьків повинні бути вони самі. Необхідно збирати лише ті відомості, які є важливими для роботи з дітьми.

2. Батькам не слід дозволяти переглядати записи, що не стосуються їхніх дітей.
3. Інформацію, одержану від дітей та батьків, треба надавати членам педагогічного колективу і консультувати лише до тієї міри, наскільки це необхідно для роботи з дітьми.
4. Сім'ям слід розповідати, що було повідомлено іншими працівниками школи чи фахівцям і чому це було зроблено. (Персонал школи може давати письмову підписку стосовно того, що інформація не буде поширюватися). Якщо є сумніви щодо можливості передачі конфіденційної інформації іншим, спочатку запитайте дозволу в членів родини. Єдиним винятком із цього правила є випадки можливого насильства і відсутності турботи про дітей.
5. Щорічно, після приходу до класу нових батьків і працівників, вирішуйте, яку інформацію збиратимуть, як її використовуватимуть і хто до неї матиме доступ.
6. Батьки мають право вирішувати, хто, коли і як може інформувати інших людей про поведінку, знання, переконання і погляди дитини та її родини. Інформацію про дітей слід надавати лише тим людям, кому вона справді потрібна і хто має право її знати. Ніколи не розмовляйте і не пишіть про дитину будь-кому без згоди батьків. Зберігайте свої нотатки, контрольні листки та інші записи в такому місці, де діти чи їхні батьки не могли б їх випадково прочитати. Тримайте інформацію приватного характеру в особливій папці й обговорюйте її зміст лише на професійній

основі. Ці папки повинні зберігатися в зачиненому місці у дирекції школи. Менш конфіденційні відомості, а також дитячі роботи можуть зберігатися у класі.

Аби оптимізувати процес інтегрування дитини в загальноосвітнє середовище видається за доцільне:

- забезпечити батьків дітей з особливими потребами своєчасним доступом до інформації і консультації, підтримки з боку професіоналів та інших батьків;
- підтримувати здатність батьків долати свої страхи, інші психологічні труднощі, посилення компетентності, з метою повноцінної участі батьків у навчальному процесі;
- формувати позитивне ставлення та загальну культуру батьків з метою надання дітям достатньої опіки, заохочення самостійного вибору дітьми занять, реалізації їх творчих потенціалів і бажань;
- сприяти об'єднанню зусиль батьків у лобіюванні впровадження інклюзивної форми навчання, впливові на законодавчий процес, виробленні політики і процедур діяльності шкіл і мереж підтримки, залучення фінансових та інших ресурсів у розвиток інклюзивних програм;
- створити потужну мережу батьківських організацій та об'єднань з метою консультативної та інформаційної роботи в оточуючому середовищі та суспільстві в цілому, поширення зразків кращих інклюзивних практик засобами масової інформації, зокрема серед батьків здорових дітей.

Отже, підсумовуючи вище сказане, слід відзначити, що діти з проблемами в розвитку ще в дошкільному віці

починають розуміти свою несхожість з однолітками, а у підлітковому віці – бурхливо переживають свою фізичну недосконалість.

Тому *мета соціалізації дітей з ООП – це, насамперед, реабілітація їх як особистостей*. У корекційно-виховному процесі необхідно прагнути досягти у дитини самостійності, впевненості, мобільності. Для цього необхідно:

- ✓ формувати уміння і навички, необхідні для самостійного життя;
- ✓ вчити спілкуватися (лікарі стверджують, що під час нашого задоволення, радості мозок виділяє гормони задоволення – ендорфіни. При чому цей механізм діє при будь-якій залежності – наркотичній, алкогольній, схильності до солодошів, колекціонування, тобто, у будь-якому виді діяльності, якщо це подобається людині. У людини закладена потреба до отримання задоволення. Від батьків та вихователів залежить, що стане джерелом позитивних емоцій у дитини: робота, навчання, наркотики, шкідливі звички? Формування «розумних емоцій», корекція недоліків емоційної сфери повинні розглядатися як одна з найважливіших задач виховання);
- ✓ досягти формування у дитини такого психологічного стану, коли вона сприймає свій дефект (ваду) як одну зі своїх якостей, що виокремлюють її індивідуальність від інших, і не більше того.

ГЛОСАРІЙ

Агенти соціалізації – конкретні люди, які навчають людину культурним нормам і допомагають засвоювати соціальні ролі.

Адаптація – пристосування дитини до нових умов і вимог соціального середовища.

Асоціативне навчання – метод, при якому діти здобувають навички через взаємодію з іншими людьми та середовищем.

Вчителі – люди, які відіграють важливу роль в соціалізації дитини в школі.

Емпатія – здатність розуміти і співпереживати емоціям інших людей.

Діагностування – визначення рівня розвитку та потреб дитини з особливими освітніми потребами.

Десоціалізація – це процес відмови від старих цінностей, норм, ролей і правил поведінки.

Ідентифікація – процес ототожнення себе з іншими людьми або групами, що сприяє засвоєнню соціальних норм і цінностей.

Індивід – це конкретний представник людського роду, окрема людина з усіма її фізичними, психологічними та

соціальними характеристиками. Індивід – це одинична особа, яка може бути вивчена в контексті її біології, психіки та поведінки.

Індивідуальний підхід – метод, що враховує особливості кожної дитини та її потреби в освітньому процесі.

Індивідуальність – це унікальні риси та особливості, які роблять людину неповторною. Це сукупність внутрішніх характеристик, які визначають поведінку, сприйняття, емоції та ставлення людини до світу. Індивідуальність включає в себе особисті інтереси, переконання, потреби та цінності.

Інклюзія передбачає пристосування системи освіти до потреб і можливостей кожної особистості, що є важливою передумовою отримання нею якісної освіти.

Інклюзивна освіта – модель освіти, яка передбачає навчання дітей з особливими потребами в загальноосвітніх школах поряд з іншими дітьми.

Інститути соціалізації – установи, які впливають на процес соціалізації, спрямовують його. Вони розвивають особистість, розширюють її знання про світ, її розуміння того, якою є бажана і небажана соціальна поведінка. Інститути первинної соціалізації – сім'я, компанія друзів, може бути колектив однокласників, чи однокласників.

Інтеграція означає пристосування дитини до існуючої системи освіти, зусилля, спрямовані на залучення дітей з особливими освітніми потребами до навчання у звичайних школах та пристосування їх до умов закладів освіти.

Інтера́кція – взаємодія між людьми.

Інтервенція – втручання в процес розвитку дитини з метою покращення її соціальних, емоційних та когнітивних навичок.

Комунікативні навички – здатність дитини ефективно взаємодіяти з іншими людьми, виражати свої думки та розуміти інших.

Когнітивний розвиток – процес формування пізнавальних здібностей, таких як пам'ять, увага, мислення.

Комунікація – процес обміну інформацією між людьми.

Конфлікт – зіткнення інтересів або поглядів між людьми.

Кооперація – співпраця між людьми для досягнення спільної мети.

Корекційна робота – цілеспрямоване втручання, спрямоване на покращення розвитку дитини з особливими потребами.

Людина – це біологічний організм, представник виду *Homo sapiens*, який має специфічні фізіологічні, біологічні та психологічні характеристики. Людина – це загальний термін, який охоплює всі особи людського роду.

Мотивація до навчання – внутрішнє прагнення дитини вчитися та досягати успіхів у навчанні.

Неврологічні порушення – порушення функцій нервової системи, які можуть впливати на поведінку, навчання та соціалізацію.

Нейропсихологічна корекція – робота з дитячими когнітивними та емоційними труднощами, що виникають через порушення в розвитку мозку.

Однолітки – діти того ж віку, з якими дитина спілкується і взаємодіє.

Освітні труднощі – це труднощі у навчанні, які впливають на процес здобуття освіти та рівень результатів навчання дітей відповідного року навчання у відповідному закладі освіти.

Особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту (пункт 20 частини першої статті 1 Закону України «Про освіту»).

Особистість – це більш складне і соціально визначене поняття, яке включає не лише індивідуальність, але й інтеграцію людини в соціум. Особистість формується під впливом взаємодії з оточенням, соціальними нормами, культурами та досвідом. Вона відображає здатність особи до самосвідомості, самовираження, внутрішніх переконань, моральних якостей та відповідальності.

Раннє втручання – комплекс заходів, спрямованих на підтримку розвитку дитини на ранніх етапах її життя.

Ресоціалізація – процес засвоєння нових цінностей, норм, ролей та правил поведінки замість втрачених.

Рефлексія – здатність аналізувати власну поведінку і досвід.

Розвиток емоційного інтелекту – здатність розуміти і керувати своїми емоціями, а також правильно реагувати на емоції інших людей.

Сегрегація – виключення людей з особливими потребами від більшості, практика спеціальних закладів.

Сім'я – первинна група соціалізації дитини.

Соціалізація – процес засвоєння людиною певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому бути повноправним членом суспільства; процес засвоєння дитиною системи цінностей, норм і зразків поведінки, обов'язкових у певному суспільстві, а також навичок, які дають їй змогу увійти у світ суспільних організацій; здійснюється під впливом середовища, осіб і виховних установ.

Соціальна відповідальність – усвідомлення наслідків своєї поведінки для інших людей.

Соціальна ідентичність – усвідомлення дитиною своєї належності до певної соціальної групи.

Соціальна інтеграція – процес включення дитини з особливими потребами в колектив, забезпечення її рівноправного статусу в групі.

Соціальна адаптація – процес пристосування дитини до соціального середовища, розвитку навичок взаємодії з іншими.

Соціальна компетентність – здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми.

Соціальна перцепція – процес сприйняття і розуміння інших людей.

Соціальна підтримка – допомога, надана людині іншими людьми або групами.

Соціальна поведінка – дії людини, спрямовані на інших людей.

Соціальна установка – готовність людини певним чином реагувати на соціальні об'єкти.

Соціальне середовище – сукупність соціальних умов, в яких живе і розвивається дитина.

Соціальні навички – вміння, необхідні для успішної взаємодії з іншими людьми.

Соціальні норми – правила поведінки, прийняті в суспільстві.

Соціальні ролі – моделі поведінки, пов'язані з певним соціальним статусом.

Соціальні цінності – уявлення про те, що є важливим і цінним в суспільстві.

Терапевтичні методи – спеціальні техніки та підходи, що використовуються для покращення психічного та фізичного стану дітей.

Труднощі адаптації – проблеми, які виникають у дитини під час пристосування до нових умов навчання та соціалізації.

Функціональні обмеження – фізичні чи психічні труднощі, що впливають на здатність дитини виконувати певні дії чи завдання.

Школа – важливий інститут соціалізації, де дитина засвоює знання, соціальні норми і цінності.

ЯКОВИШИНА ТЕТЬКА

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архипова С., Муксмел. Історіографічний аналіз концепції соціалізації особистості. *Імідж сучасного педагога* (розвиток системи дошкільної освіти). 2006. № 7. С. 3-4.
2. Бібік Н. Соціалізація молодших школярів у взаємозв'язку урочної та позаурочної діяльності: методичний посібник. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2020. 104 с.
3. Вакуленко О. Засоби масової інформації як особливий чинник впливу на формування способу життя особистості. *Соціальний працівник*. 2005. Вересень. С. 14-18.
4. Вікторова Л., Тверезовська Н., Михайліченко М., Ржевський Г. Основи соціалізації особистості [текст]: навч. посібник для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 6.010106 «Соціальна педагогіка». Київ: «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 475 с.
5. Водолазська Т. В. Модель доброзичливого до дітей освітнього середовища. *Постметодика*. 2012. № 5. С. 13-17.
6. Діти і соціум: особливості соціалізації дошкільного та молодшого шкільного віку: монографія / А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш та ін.; наук. ред. А. Богуш ; за заг. ред. Н. Гавриш. Луганськ: Альма-матер, 2006. 368 с.
7. Зозуляк-Случик Р. Основи соціалізації особистості: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Івано-Франківськ: НАІР, 2015. 218 с.

8. Ілляшенко Т. Інтеграція дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній заклад. *Соціальний педагог*. 2009. №5. С. 26.
9. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: навчально-методичний посібник / Кол. упорядників: Патрикеева О., Софій Н., Луценко І., Василяшко І. Під заг. ред. Шинкаренка В. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. 96 с.
10. Камінська О. Креативність як чинник соціалізації дітей молодшого шкільного віку. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ*: зб. наук. праць / ред. кол.: А. Дем'янчук, В. Борейко, Й. Джунь та ін.; Міжнарод. економ-гуманіт. ун. ім. акад. Степана Дем'янчука. Рівне: РВЦ МЕНУ ім. акад. С. Дем'янчука, 2019. Вип. 2(22). С. 83-92.
11. Ключек Л. Проблема соціалізації особистості майбутнього вчителя. *Імідж сучасного педагога* (розвиток системи дошкільної освіти). 2006. № 7. С. 5-7.
12. Колупаєва А., Савчук Л. «Особлива» дитина в навчанні / За мат. наук.-мет. пос. «Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання». Рівне: РОІППО. 2010. 44 с.
13. Колупаєва А., Таранченко О. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі. Путівник для педагогів: навчально-методичний посібник. Київ, 2010. 96 с.
14. Кравченко Т. Сутнісні характеристики соціалізації. *Педагогіка і психологія*. № 3. 2007. С. 11-12.

15. Кравченко Т. Теоретико-методичні засади соціалізації дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання». Київ, 2010. 40 с.
16. Лавриченко Н. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. Київ: ВІРА ІНСАЙТ, 2000. 444 с.
17. Лукашевич М. Соціалізація. Виховні механізми і технології: навч.-методич. посібн. Київ: ІЗМН, 1998. С. 3-31, 73-108.
18. Москаленко В. Екологічна соціалізація особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 8. С. 1-10.
19. Москаленко В. Соціальна психологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. С. 184-210.
20. Нечай С. Адаптація дітей-сиріт молодшого дошкільного віку до умов дитячого будинку засобами музичнотеатралізованої діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». Київ, 2001. 16 с.
21. Орбан-Лембрик Л. Соціальна психологія: підруч.: [у 2 кн.]. Київ: Либідь, 2004. Кн. 1. С. 114-172.
22. Організація інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти: методичний посібник / Упорядник Н. Приймак. Тернопіль: Мандрівець, 2019. 64 с.
23. Основи інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник / за заг ред. Колупаєвої А. Київ: «А. С. К.», 2012. 308 с.

24. Павленко В. Розвиток креативності молодших школярів: монографія. Житомир, 2017. 158 с.
25. Пахомова О. Розвиток соціальності особистості як соціально-педагогічна проблема. *Соціальна педагогіка: теорія і практика*. 2003. № 3. С. 4-9.
26. Пенішкевич О., Тимчук Л. Соціальна педагогіка: Модульна технологія вивчення навчального курсу: [навч. посібн.]. Чернівці: Рута, 2007. С. 44-53.
27. Передерій О.Л. Психолого-педагогічні аспекти соціалізації учнів молодшого шкільного віку. *Innovative solutions in modern science*. 2017. № 4 (13). С. 34-38.
28. Поліщук В. Вікова і педагогічна психологія: навч. посібник. Суми: Університетська книга, 2010. 352 с.
29. Попова О. Освіта і соціалізація особистості. *Освіта і управління*. № 2. 2002. С. 169-173.
30. Пригоровська Л. Соціалізація індивіда – важлива складова розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*. № 2. 2003. С. 112-116.
31. Соціалізація. Енциклопедія освіти. Академія пед. наук України / заг. ред В. Г. Кремінь. Київ, 2008. С. 834-835.
32. Тадаєва А. В. Особливості соціалізації молодших школярів у сучасному інформаційному просторі. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2013. Вип. 33 (86). С. 525-530.
33. Яценко Л., Кравченко Т. Особливості соціалізації дітей молодшого шкільного віку. *Гуманітарний вісник*. 2013. № 28. С. 23-28.

Для додаток

ЯКОВИШИНА ТЕТЯНА